

บทที่ ๒

หลักธรรมาธิปไตยในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การวิจัยในบทนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยมุ่งที่จะศึกษาการศึกษาหลักธรรมาธิปไตยในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการรายละเอียดตามหัวข้อดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของธรรมาธิปไตย

๒.๒ หลักของธรรมาธิปไตย

๒.๓ หลักธรรมที่เกื้อหนุนหลักหลักธรรมาธิปไตย

๒.๑ ความหมายของธรรมาธิปไตย

ธรรมาธิปไตย^๑ ถือธรรมเป็นใหญ่ หมายถึง การถือหลักความจริง ความถูกต้องดีงามและมีเหตุผลเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนาสิ่งที่ดีศึกษาตรวจสอบ ข้อเท็จจริง และความคิดเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวางแจ้งชัด และพิจารณาอย่างดีที่สุดเต็มขีดแห่งสติปัญญา จนมองเห็นได้ว่าความบริสุทธิ์ใจว่าเป็นไปโดยธรรม และเพื่อความดีงามเป็นประมาณ

ธรรมาธิปไตย แปลว่า ความมีธรรมเป็นใหญ่

ธรรมาธิปไตย หมายถึงการยึดถือหลักการ หลักเหตุผล หลักความจริง ความถูกต้อง ความเป็นธรรมเป็นประมาณในการบริหารจัดการต่างๆ คือจะทำอะไรก็ยึดถือธรรมเป็นหลัก ละเว้นการยึดถือตนและกระแสเสียงคนส่วนใหญ่ที่ไม่ถูกต้องไม่เป็นธรรม

ธรรมาธิปไตย เป็นเหตุให้เกิดความยุติธรรม เกิดความถูกต้อง แม้บางครั้งจะไม่ถูกใจแต่อำนาจประโยชน์ให้มากกว่าอัตตาธิปไตยและโลกาธิปไตย^๒

คำว่า “ธรรมาธิปไตย” ที่กล่าวถึงนี้ เราสามารถแบ่งศัพท์ออกเป็น ๒ ศัพท์ ได้แก่ คำว่า “ธรรม” และ “อธิปไตย” คำว่า “ธรรม” นั้น หมายถึง กฎแห่งความจริงและความถูกต้อง ซึ่งศัพท์ “ธรรม” หรือ “ธมฺม” ในภาษาบาลีนั้นมีความหมายถึงการยกย่องความถูกต้องขึ้นเป็นใหญ่เหนือการใช้อำนาจ ยู.ซี. ซาร์การ์ (U.C.Sarkar) ได้กล่าวไว้ว่า คำว่า “ธรรม” นั้นใช้ใน ๔ ความหมาย ได้แก่ (๑) ธรรม หมายถึง ศาสนา ในระดับศาสนวิทยา (๒) ธรรม หมายถึง คุณธรรม ในระดับของจริยศาสตร์ (๓) ธรรม หมายถึง กฎ ในระดับหลักความเป็นจริง (๔) ธรรม หมายถึง หน้าที่ ในระดับการกระทำ ๔ ดังนั้น คำว่า ธรรม หรือ Norm ในที่นี้จึงหมายถึง

^๑ ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔

^๒ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ขุดคำวัด, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๖), หน้า ๓๗๖.

“คุณธรรม” “หน้าที่” และ “กฎแห่งความจริงและความถูกต้อง” คำว่า “อธิปไตย” หมายถึง ความยิ่งใหญ่ ความยิ่งใหญ่ หรือ อำนาจสูงสุด ๕ เมื่อนำคำทั้งสองมารวมกัน จะได้คำว่า “ธรรมาธิปไตย” ซึ่งหมายถึง “การมีธรรมเป็นใหญ่” ธรรมาธิปไตยมิใช่เป็นระบบการปกครองแต่เป็นหลักในการปกครอง หรือเป็นเป้าหมายของการปกครองทุกระบบที่จะต้องประกอบไปด้วย ธรรม มีธรรม เป็นธรรม และชอบธรรม ปัญหาที่มีอยู่ว่าทำอย่างไรถึงจะรู้ว่า อะไรเป็นธรรม อะไรเป็นความจริงเป็นความถูกต้องดีงาม พระธรรมปิฎกได้ให้ความเห็นว่า

การที่จะเป็นธรรมาธิปไตย ก็ต้องเริ่มตั้งแต่รู้ว่าอะไรเป็นธรรม ความรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยปัญญา จะให้มีปัญญาก็ต้องมีการศึกษาเพื่อจะให้คนมีปัญญาเกิดขึ้น จะได้รู้จักเลือก รู้จักวินิจฉัย ว่าอะไรดีอะไรชั่ว อะไรเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม^๓

นอกจากนี้ ในอธิปไตยสูตร พระพุทธเจ้าได้ระบุถึงคำว่า “ธรรมาธิปไตย” ไว้เช่นเดียวกับ แต่ใช้ในความหมายที่แตกต่างกัน

นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังทรงยกย่องธรรมขึ้นเป็นใหญ่แล้ว (ธรรมาธิปไตย) การปกป้องธรรมาธิปไตยก็เป็นสิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาเผยแพร่ด้วย กล่าวคือธรรมาธิปไตยนั้นไม่อาจจะดำรงอยู่ได้โดยตัวเอง นอกจากคนเรายอมรับและยกย่องธรรมเป็นอำนาจสูงสุด^๔

ถึงแม้ว่าประชาชนในรัฐจะได้รับการสนับสนุนปัจจัยดำรงชีวิตเป็นอย่างดี แต่ความทุกข์จากขโมย โจร ผู้ร้ายตัดช่องย่องเบาทั้งหลาย ความสุขและความสงบไม่สามารถที่จะแผ่ไปได้ทั่วทั้งรัฐได้ เมื่อผู้ปกครองรัฐต้องการที่จะแก้ปัญหาเหล่านี้ แต่แก้ไขโดยการลงโทษนั้น พระพุทธเจ้าเองก็ไม่ทรงสนับสนุนแต่พระองค์สนับสนุนการแก้ปัญหาโดยสันติวิธี และทรงบอกวิธีการสำหรับการแก้ไขปัญหาวุ่นใน กฎทันทสุตตร^๕ ซึ่งระบุว่า

.... บางคราวพระองค์(พระเจ้าวิจิตรราช)จะทรงพระดำริอย่างนี้ว่า เราจักปราบปรามเสี้ยนหนาม คือโจร ด้วยการประหาร ด้วยการจองจำด้วยการปรับไหม ด้วยการตำหนิโทษหรือเนรเทศ อันการปราบปรามด้วยวิธีเช่นนี้ ไม่เชื่อว่าเป็นการปราบปรามโดยชอบ เพราะว่าโจรบางพวกที่เหลืออกจากถูกกำจัดจักยังมีอยู่ ภายหลัง มันก็จักเบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์ แต่ว่าการปราบปรามเสี้ยนหนามคือโจรนั้น จะเชื่อว่าเป็นการปราบปรามโดยชอบเพราะอาศัยวิธีการดังต่อไปนี้

๑. พลเมืองเหล่าใด ในบ้านเมืองของพระองค์ ชะมักเขม้นในกสิกรรมและ

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธศาสนากับสังคมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๒), หน้า ๕๐.

^๔ <http://human.aru.ac.th/AllPDF/The%20principle%20of%20State%20GovernmentThai.pdf> , [๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖]

^๕ ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๓-๓๒๔/๑๒๕.

โคธักรัชมรรณ ขอพระองค์จงเพิ่มข้าวปลูกและข้าวกินให้แก่พลเมืองเหล่านั้นในโอกาสอันสมควร.

๒. พลเมืองเหล่าใด ในบ้านเมืองของพระองค์ ชะมักเขม้นในพาศิขกรรม ขอพระองค์จงเพิ่มทุนให้แก่พลเมืองเหล่านั้น ในโอกาสอันสมควร.

๓. ข้าราชการเหล่าใด ในบ้านเมืองของพระองค์ขยัน ขอพระองค์จงพระราชทานเบี้ยเลี้ยงและเงินเดือนแก่ข้าราชการเหล่านั้นในโอกาสอันสมควร.

พลเมืองเหล่านั้นนั้นแหละ จักเป็นผู้ช่วยในการงานของตนๆ จักไม่เบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์ อนึ่ง กองพระราชทรัพย์มีจำนวนมาก จักเกิดแก่พระองค์บ้านเมืองก็จะตั้งมั่นอยู่ในความเกษม หาเสี้ยนหนามมิได้ไม่มีการเบียดเบียนกัน พลเมืองจักชื่นชมยินดีต่อกัน ยังบุตรให้พื่อนอยู่นอก จักไม่ต้องปิดประตูเรือนอยู่

จากพระสูตรนี้ จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสเกี่ยวกับวิธีการแก้ไขปัญหาจากการปล้นสะดมภวโมย โจรและการก่อการร้าย โดยการจัดหาอาหารและพืชพันธุ์สำหรับเกษตรกร สนับสนุนทุนสำหรับพ่อค้าพาณิชย์ และพระราชทานเบี้ยเลี้ยงเงินเดือนแก่ข้าราชการผู้เสียสละและขยันหมั่นเพียรในงานราชการ

ดังนั้น ธรรมาธิปไตยจะมีความมั่นคงได้ก็เมื่อผู้ปกครองผู้ทรงธรรมสามารถแก้ไขปัญหให้กับประชาชน

จึงกล่าวโดยสรุปได้ว่า พระพุทธองค์ทรงตรัสถึง “ธรรม” ว่าเป็นอำนาจสูงสุดของการปกครองรัฐและทรงให้แนวทางการยกย่องธรรมนั้นไว้ด้วย และการปกครองรัฐตามแนวทางของพระพุทธเจ้าได้แก่ ๑)การบริหารการปกครองโดยปราศจาก การเข่นฆ่า เบียดเบียน และลงโทษ แต่การบริหารปกครองโดยธรรม ๒) สนับสนุนประชาชนให้ดำรงชีวิตอยู่ตามหลักการแห่งมรรคมีองค์ ๘ ๓) รักษาผลประโยชน์ของประชาชนทั้งในปัจจุบันและในอนาคต และ ๔) ปกครองประเทศเพื่อประโยชน์สุขทั่วไป และประโยชน์สุขอันสูงสุด คือ บรรลุพระนิพพาน

๒.๒ หลักการของธรรมาธิปไตย

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นนักการศาสนาและ คำสั่งสอนของพระองค์มีมากมายและหลากหลายนัย แม้ว่าจะมิได้กล่าวถึงเรื่องการเมืองการปกครองไว้โดยตรง แต่ก็อาจกล่าวได้ว่า พระไตรปิฎกนั้น ทรงเน้นธรรมะว่าเป็นหัวใจสำคัญของการปกครองรัฐ คุณธรรมสำหรับนักการเมืองผู้บริหารอำนาจนั้นถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุด และผู้ปกครองรัฐควรบริหารรัฐเพื่อความปึกติสุข ผลประโยชน์และความสุขของประชาชน รัฐตามความหมายของพระพุทธเจ้าจึงไม่มีอะไรมากไปกว่าการแสวงหาความจริงและความดีสำหรับประชาชน

ผู้ปกครองหรือกลุ่มชนชั้นปกครองผู้มีความสามารถที่จะช่วยเหลือผู้อยู่ใต้ปกครองได้บรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต จึงเป็นที่ยอมรับให้เป็นตัวแทนของประชาชนอย่างแท้จริง ดังนั้น

รัฐในพระพุทธศาสนาได้มีจุดมุ่งเน้นพิเศษไปที่หลักจริยธรรมและอาจกล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงยกย่องธรรม คือ กฎแห่งความจริงและความถูกต้อง ซึ่งเรียกว่า “ธรรมาธิปไตย” เป็นอำนาจสูงสุดในการปกครองรัฐ

นอกจากนั้น พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้กล่าวถึงธรรมาธิปไตยว่า ธรรมาธิปไตย แปลว่าความมีธรรมเป็นใหญ่ เป็นเหตุให้เกิดความยุติธรรม เกิดความถูกต้อง แม้บางครั้งจะไม่ถูกใจ แต่อำนาจประโยชน์ให้มากกว่าอัตตาธิปไตยและโลกธิปไตย^๖ โดยยึดหลัก ๕ ประการ คือ ๑. หลักการ (หลักการบริหาร) ๒. หลักเหตุผล ๓. หลักความจริง ๔. หลักความถูกต้อง ๕. หลักความเป็นธรรมเป็นประมาณในการบริหารจัดการ โดยผู้วิจัยจะได้อธิบายรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. หลักการ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมาย “หลักการ” หมายถึงสาระสำคัญที่ยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ^๗ และคำว่า การบริหาร (administration) มีรากศัพท์มาจากภาษาละติน “administratiae” หมายถึง ช่วยเหลือ (assist) หรืออำนาจการ (direct) การบริหารมีความสัมพันธ์หรือมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า “minister” ซึ่งหมายถึง การรับใช้หรือผู้รับใช้ หรือผู้รับใช้รัฐ คือ รัฐมนตรี สำหรับความหมายดั้งเดิมของคำว่า administer หมายถึง การติดตามดูแลสิ่งต่างๆ^๘

คำว่า การบริหาร (Administration) มีความหมายคล้ายคลึงกับคำว่า การจัดการ (Management) ในด้านความนิยามเราใช้คำว่า การบริหารในหน่วยงานของรัฐ หรือที่เกี่ยวข้องกับการปกครองและใช้คำว่า การจัดการในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการธุรกิจ อุตสาหกรรม การบริหารหรือการจัดการในหน่วยงาน หรือลักษณะองค์กรประเภทใดก็ตามจะใช้คำคุณศัพท์ขยายความให้ชัดเจน ดังนั้น หลักการบริหาร จึงหมายถึง สาระสำคัญที่ยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ

การบริหารและการบริหารจัดการมีแนวคิดมาจากธรรมชาติของมนุษย์ที่เป็นสัตว์สังคมซึ่งจะต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม โดยจะต้องมีผู้นำกลุ่มและมีแนวทางหรือวิธีการควบคุมดูแลกันภายในกลุ่มเพื่อให้เกิดความสุขและความสงบเรียบร้อย นอกจากนี้การบริหาร หมายถึง กิจกรรมต่างๆ ที่บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปร่วมมือกันดำเนินการ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่าง

^๖ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ชุดคำวัด, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๖), หน้า ๓๗๖.

^๗ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิต พ.ศ.๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๗๑.

^๘ <http://www.wiruch.com>, [๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖]

หนึ่งอย่างใดหรือหลาย ๆ อย่างที่บุคคลร่วมกัน กำหนดโดยใช้กระบวนการอย่างมีระบบและให้ทรัพยากรตลอดจนเทคนิคต่าง ๆ อย่างเหมาะสม^๙

การบริหารเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำเนินงานขององค์กรเพราะเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะชี้ให้เห็นความสำเร็จหรือความล้มเหลวความมีประสิทธิภาพหรือความไร้ประสิทธิภาพของหน่วยงาน การบริหารเป็นเครื่องชี้ให้ทราบถึงความเจริญก้าวหน้าของสังคม ความก้าวหน้าของวิทยาการต่าง ๆ การบริหารเป็นมรรคที่สำคัญนำไปสู่ความก้าวหน้า ได้มีผู้ให้คำจำกัดความหมายของการบริหารไว้หลายทัศนะซึ่งพอสรุปได้ ดังนี้

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวว่า การบริหาร หมายถึง การทำให้งานสำเร็จโดยอาศัยผู้อื่น (Getting things done through other people) เมื่อว่าตามคำนิยามนี้ การบริหารในพระพุทธศาสนาเริ่มมีขึ้นเป็นรูปธรรมสองเดือนนับจากวันที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ นั่นคือในวันอาสาฬหบูชาเมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาเป็นครั้งแรกแก่ปัญจวัคคีย์ ซึ่งทำให้เกิดพระสงฆ์ขึ้น เมื่อมีพระสงฆ์ขึ้นเป็นสมณิกใหม่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาอย่างนี้ พระพุทธเจ้าก็ต้องบริหารคณะสงฆ์^{๑๐}

ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ ให้ความหมายของการบริหารจัดการ(Management) หมายถึง กระบวนการของการมุ่งสู่เป้าหมายขององค์กรจากการทำงานร่วมกันโดยใช้บุคคลและทรัพยากรอื่น ๆ หรือกระบวนการออกแบบและรักษาสภาพแวดล้อมที่บุคคลทำงานร่วมกันในกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทรัพยากรทางการ

บริหารจัดการ ๖ M,S (Management resources) ประกอบด้วย

- (๑) คน (Man)
- (๒) เงิน (Money)
- (๓) วัสดุวัตถุดิบ (Material)
- (๔) เครื่องจักร (Machine)
- (๕) วิธีการจัดการ (Method)
- (๖) ตลาด (Market)^{๑๑}

จันทรานี สงวนนาม ได้สรุปว่า การบริหารเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์เป็นสาขาวิชาที่มีการจัดระเบียบอย่างมีระบบ คือมีหลักการ กฎเกณฑ์ และทฤษฎีที่พึงเชื่อถือได้อันเกิดจากการค้นคว้าเชิงวิทยาศาสตร์ เพื่อประโยชน์ในการบริหารงานโดยลักษณะเช่นนี้การบริหารจึงเป็น

^๙ สมศักดิ์ คงเที่ยง, **หลักการบริหารการศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒) หน้า ๑.

^{๑๐} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธวิธีการบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๓.

^{๑๑} ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ, **องค์กรและการจัดการ**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘.

ศาสตร์ ซึ่งเป็นศาสตร์ทางสังคม ที่อยู่กลุ่มเดียวกับวิชาจิตวิทยา สังคมวิทยา และรัฐศาสตร์ แต่ ถ้าพิจารณาการบริหารในลักษณะของการปฏิบัติที่ต้องอาศัยความรู้ ความสามารถประสบการณ์ และทักษะของผู้บริหารแต่ละคนที่จะทำงานให้บรรลุเป้าหมาย ซึ่งเป็นการประยุกต์เอาความรู้ หลักการและทฤษฎีไปปรับใช้ในการปฏิบัติงานเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ และสิ่งแวดล้อม แล้ว การบริหารก็จะมีลักษณะเป็นศิลป์^{๑๒}

สมยศ นาวิการ ให้ความหมายว่า “การบริหาร” เป็นกระบวนการของการวางแผน การจัดองค์กรและสั่งการควบคุมกำกับ ความพยายามของสมาชิกขององค์กรและใช้ทรัพยากร อื่น ๆ เพื่อความสำเร็จในเป้าหมายขององค์กรที่กำหนดไว้ ลักษณะที่สำคัญของการบริหาร การบริหารมีลักษณะสำคัญ ๘ ประการ^{๑๓} ดังนี้

๑) การบริหารเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่ง มิใช่บุคคลหนึ่งบุคคลใดหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ถ้าจะกล่าวถึงบุคคลผู้ทำหน้าที่บริหารนั้นก็เรียกว่าผู้บริหาร

๒) การบริหารเป็นงานที่จุดหมายทั้งนี้หมายความว่า ในการบริหารงานนั้น จำเป็นต้องมีการกำหนดวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายไว้ก่อน ไม่ว่าจะกำหนดไว้อย่างชัดเจน หรือไม่ก็ตามส่วนการบริหารนั้นจะเป็นแนวทางในการดำเนินงานให้สำเร็จตามจุดมุ่งหมาย

๓) การบริหารเป็นแนวทางสำคัญที่มีอิทธิพลต่อสังคมภายใน และภายนอกองค์กร ดังเช่น ถ้าผู้บริหารต้องการจะปรับปรุงวิธีปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ก็อาจได้โดยการ จัดหาเครื่องจักร เครื่องมืออันทันสมัยมาใช้ จัดการฝึกอบรมคนงานให้มีความสามารถยิ่งขึ้นซึ่ง จะเป็นผลดีต่อองค์กรและผู้ปฏิบัติงานด้วย ตัวอย่างผลกระทบต่อสังคมภายนอกเป็นต้นว่า ถ้า องค์กรนั้น ๆ มีนโยบายที่จะทำประโยชน์ต่อสังคม เช่น ส่งเสริมการศึกษาในชุมชนโดยให้ ทุนการศึกษาหรือบริจาคเงินก่อสร้างโรงเรียนก็นับว่าองค์กรนั้นมีส่วนช่วยพัฒนาสังคมภายนอก

องค์กรหรือองค์กรบางแห่งอาจไม่นำพาต่อความเดือดร้อนรำคาญ ซึ่งองค์กรของตน ก่อขึ้น เช่น สิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นผลของการบริหารอันมีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

๔) การบริหารเป็นเรื่องเกี่ยวกับความสามารถของกลุ่มคนธุรกิจก่อตั้งขึ้น เพื่อ ดำเนินการให้บรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์โดยกลุ่มคน มิใช่เป็นความสามารถของบุคคลใด บุคคลหนึ่ง เพียงบุคคลเดียวเท่านั้นทั้งนี้ เพราะว่าคนเราย่อมมีขอบเขตความสามารถจำกัด ทั้ง ด้านกำลังกาย กำลังสมองและเวลา จึงจำต้องได้รับความร่วมมือร่วมใจจากบุคคลมาช่วยกัน

๕) การบริหารจะได้รับผลสำเร็จด้วยดี ด้วยการร่วมแรงร่วมใจของบุคคลอื่น ๆ นอกเหนือไปจากเจ้าของธุรกิจ ทั้งนี้เนื่องจากบรรดาเจ้าของ เช่น ผู้ถือหุ้นอาจไม่มีเวลาหรือ

^{๑๒} จันทราณี สงวนนาม, เอกสารประกอบการสอนบรรยายหลักสูตรผู้บริหารสถานศึกษา ระดับสูง, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๔.

^{๑๓} สมยศ นาวิการ, การบริหารเชิงกลยุทธ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ บรรณกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๗๘.

ความสามารถในการบริหารจึงต้องจัดหาผู้อื่นที่มีความสามารถในการบริหารจึงต้องจัดหาผู้อื่นที่มีความสามารถในการบริหารให้มาบริหารในองค์กร

๖) การบริหารจะดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพได้โดยการใช้ความรู้ความชำนาญ และการฝึกฝนอบรมทางด้านบริหารมาโดยเฉพาะ จึงเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าการบริหารเป็นวิชาชีพอย่างหนึ่ง ผู้บริหารโดยเฉพาะผู้บริหารสูงสุดไม่จำเป็นต้องมีความรู้ทางเทคนิคในการปฏิบัติโดยตรง แต่ผู้บริหารจะต้องมีความรู้ความชำนาญในการบริหาร อันได้แก่ การวางแผน การจัดองค์กร ฯลฯ

๗) การบริหารเป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตนไม่สามารถมองเห็นได้ แต่สิ่งที่จะแสดงให้เห็นว่าการบริหารดำเนินไปอย่างไร ได้ผลดีหรือไม่เพียงใดนั้น ก็คือผลงาน เพราะว่าผลงานจะเป็นเครื่องวัดความสามารถทางการบริหาร

๘) เจ้าของธุรกิจไม่จำเป็นต้องทำหน้าที่ผู้บริหารเสียเองโดยทั่วไปแล้ว (ยกเว้นองค์กรขนาดเล็ก) คณะผู้บริหารมักจะเป็นกลุ่มบุคคลอื่น ๆ ที่มีความสามารถทางการบริหารทำหน้าที่ในนามของเจ้าของธุรกิจ

ประธาน คณฤทธิศึกษากร ศึกษาการให้ความหมาย การบริหาร คือ การทำงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กรโดยมีหลักการดังนี้

๑) ต้องมีองค์กร (Organization) และองค์กรนั้นต้องมีการกำหนดวัตถุประสงค์ (Objective) อันแน่ชัด

๒) ต้องมีคนทำงานร่วมกัน คนเป็นส่วนสำคัญในการบริหารหรือการทำงาน

๓) ต้องมีทรัพยากรในการบริหาร ซึ่งนอกจากคน (Man) แล้วจะต้องมีทรัพยากรอื่นๆ ที่สำคัญ ได้แก่ เงิน (Money) วัสดุ (Material) ในการทำงาน

๔) ต้องมีการ จัดการในการบริหารหรือการทำงานเพื่อให้การทำงานเป็นไปโดยราบรื่นและบรรลุวัตถุประสงค์^{๑๔}

วีระ อัมพันธ์สุข อธิบายไว้ว่า การบริหารต้องใช้ความรู้ในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติในการบริหารงานต้องอาศัยบุคคล (Man) เงินทุน (Money) อุปกรณ์ต่างๆ (Material) และการจัดการ (Management) และควรนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นเครื่องมือในการสร้างความมั่นคงทางจิตใจ^{๑๕}

นพพงษ์ บุญจิตราดุลย์ ให้ความหมายไว้ว่า การบริหาร หมายถึง กิจกรรมต่าง ๆ ที่บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป ร่วมมือกันดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง

^{๑๔} ประธาน คณฤทธิศึกษากร, **สุขาภิบาลในฐานะปกครองตนเอง**, (กรุงเทพมหานคร : คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๖.

^{๑๕} วีระ อัมพันธ์สุข, **พุทธธรรมกับการบริหารบุคคล**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เอราวิถ์การพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๑ - ๑๐.

บุคคลร่วมกันกำหนดขึ้น โดยใช้กระบวนการอย่างมีระเบียบและใช้ทรัพยากรชนิดต่าง ๆ อย่างเหมาะสม^{๑๖}

การบริหาร (Administration) หมายถึงกิจกรรมต่างๆที่บุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปร่วมมือกันดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างรวมกัน ดังนั้นการบริหารจะต้องเกี่ยวข้องกับ

๑. บุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป
๒. ร่วมมือกันทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง
๓. เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างรวมกัน^{๑๗}

ลักษณะสำคัญของการบริหาร การบริหารมีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้

๑. วัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมาย
๒. มีหลักเกณฑ์ในการดำเนินงาน
๓. มุ่งสร้างผลงานให้เกิดขึ้น
๔. ประกอบด้วยองค์ประกอบหลายๆด้านรวมกัน
๕. ความสำคัญของงานอยู่ที่ความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกมีผู้บริหารแต่ฝ่ายเดียว

เดียว

๖. มีผลกระทบในวงกว้าง
๗. มีการใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผล ได้แก่ โทรศัพท์ วีดีโอ คอมพิวเตอร์ แฟกซ์ เป็นต้น
๘. มีผู้นำกลุ่ม

ความหมายของการบริหาร โดยการประมวลจากแนวคิดต่าง ๆ ทางการบริหารมีดังนี้

๑. การบริหาร คือ การทำงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยอาศัยปัจจัยทั้งหลายในการบริหารคือ คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ และวิธีการต่าง ๆ ความหมายในแง่เนื้อหาธิบายในลักษณะของทรัพยากรการบริหาร อันเป็นปัจจัยพื้นฐานการบริหารงานทั่วไป ซึ่งหลักการบริหารใช้สัญลักษณ์ว่า ๔ M's (ได้แก่ Man, Money, Material and Methods)

๒. การบริหาร คือ กระบวนการทางสังคม ซึ่งบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ที่นำไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายและกิจกรรมนั้น ๆ เกี่ยวข้องกับความสัมพันธระหว่างบุคคล ความหมายในแง่เนื้อหาธิบายว่า การบริหารเป็นกระบวนการทำงานร่วมกันของบุคคลเป็นคณะและมีวัตถุประสงค์ที่แน่นอนเฉพาะของการทำงานนั้น

^{๑๖} นพพงษ์ บุญจิตราดุล, หลักการบริหารการศึกษาทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาการบริหารการศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๑๓.

^{๑๗} http://krusukhothai.blogspot.com/๒๐๐๙/๐๘/blog-post_๐๗.html [๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖]

๓. การบริหาร คือ ศิลปะในการทำงานให้สำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยอาศัยความร่วมมือจากผู้อื่นความหมายในแง่นี้ฟังเสียงถึงผู้ดำรงตำแหน่งเป็นหัวหน้าที่จะต้องใช้ศิลปะในการเป็นผู้นำเพื่อให้บุคคลอื่น ๆ ทำงานตามเป้าหมายที่กำหนด

๔. การบริหาร คือ วิถีทางขององค์กรที่เกี่ยวข้องกับการวินิจฉัยสั่งการและการดำเนินงานเพื่อให้องค์กรบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้

๕. การบริหาร คือ การใช้อำนาจหน้าที่ที่มีอยู่ของผู้บริหารจัดการดำเนินงานของสถาบันให้ดำเนินไปสู่จุดหมายที่ต้องการ ความหมายในแง่นี้ฟังเสียงที่ผู้บริหาร ซึ่งมีอำนาจในการสั่งการเพื่อให้บุคคลในองค์กรปฏิบัติงานไปสู่จุดหมายที่ตั้งไว้

โดยสรุปแล้ว ความหมายของการบริหาร คือ การร่วมมือกันทำงานของบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป โดยมีวัตถุประสงค์ของการทำงานร่วมกัน ในการร่วมมือทำงานนั้นจะต้องมีบุคคลที่เป็นหัวหน้าที่เราเรียกว่า ผู้บริหารและการร่วมมือกันนั้นจะจัดในรูปองค์กรประเภทต่าง ๆ แล้วแต่วัตถุประสงค์ที่มีองค์กรนั้น ๆ^๔

ทักษะในการบริหาร

การดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายขององค์กรนั้น ผู้บริหารทุกคนต้องมีทักษะที่จำเป็น ๓ ประการด้วยกัน คือ

๑. ทักษะในด้านการปฏิบัติงาน (Technical Skill) บางครั้งเรียก “เก่งงาน” หมายถึง จะต้องมีความรู้ในเรื่องวิธีการปฏิบัติงาน การใช้เครื่องมือเฉพาะอย่างเป็นอย่างดีเป็นผู้มีความชำนาญในงานเฉพาะสาขาอาชีพ เช่น วิศวกร ศัลยแพทย์ นักดนตรี นักบัญชี นักคอมพิวเตอร์ ผู้บริหารระดับล่างจะต้องมีความรู้ในเรื่องนี้เป็นอย่างดี เพื่อที่จะเป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำแก่ผู้ปฏิบัติได้

๒. ทักษะในเรื่องคน (Human Skill) บางครั้งเรียก “เก่งคน” หมายถึง ความสามารถในการทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างดี ถือเป็นผู้ที่มนุษยสัมพันธ์ มีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องการจูงใจการสื่อสาร การประสานงาน ทั้งรายบุคคลและเป็นกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในการทำงาน ทักษะนี้มีความจำเป็นสำหรับผู้บริหารทั้ง ๓ ระดับ

๓. ทักษะในเรื่องความคิด (Conceptual Skill) บางครั้งเรียก “เก่งคิด” หมายถึง เป็นผู้ที่มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการบริหารองค์กร สามารถมององค์กรในภาพส่วนรวม มีวิธีการตลอดจนแนวคิดในการที่จะพัฒนาให้องค์กรไปในทิศทางที่กำหนด หรือสามารถที่จะแก้ไขปัญหาองค์กรให้อยู่รอดเมื่อเกิดเหตุวิกฤติ อันเนื่องมาจากสภาพแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม อันจะทำให้องค์กรบรรลุเป้าหมายสุดท้ายได้

^๔ นิพนธ์ กินาวงศ์, หลักเบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหารและการนิเทศการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๓๘.

ทักษะทั้ง ๓ นี้ เป็นสิ่งที่ต้องมีในตัวผู้บริหารทุกระดับ แต่จะมีมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับระดับตำแหน่งที่ดำรงอยู่ในองค์กรนั้นๆ ทักษะแต่ละทักษะมีความสำคัญและจำเป็นสำหรับผู้บริหารแต่ละระดับไม่เท่ากัน เช่น ทักษะด้านการปฏิบัติงาน (Technical Skill) มีความจำเป็นมากสำหรับผู้บริหารระดับต้น และลดน้อยลงไปตามความสำคัญในผู้บริหารระดับกลางและระดับสูง ทักษะในเรื่องความคิด (Conceptual Skill) จำเป็นมากสำหรับผู้บริหารระดับสูง แต่จะลดความสำคัญลงในระดับกลางและระดับล่างตามสมควร สำหรับทักษะเรื่องคน (Human Skill) นั้นมีความจำเป็นเท่าๆกันสำหรับผู้บริหารทุกระดับ

ปัจจัยและข้อจำกัดในการบริหาร

ในการบริหารงานทุกประเภทจำเป็นจะต้องมีปัจจัยหรือทรัพยากรพื้นฐานทางการบริหารโดยทั่วไปถือว่าปัจจัยที่สำคัญของการบริหารมี ๗ อย่าง ได้แก่

๑. คน (Man)
๒. เงิน (Money)
๓. วัสดุอุปกรณ์ (Material)
๔. การจัดการ (Management)
๕. การจัดการหรือวิธีการ (Method)
๖. ตลาด (Market)
๗. เวลา (Minute)

การปกครองบังคับบัญชา

การปกครองบังคับบัญชา เป็นภารกิจที่ผู้บริหารต้องรับผิดชอบ กรอบแนวคิดที่สำคัญและมีความเกี่ยวข้องกับการปกครองบังคับบัญชา ประกอบด้วย

๑. การปกครองบังคับบัญชา
๒. ภาวะผู้นำ
๓. การนิเทศงาน
๔. การอำนวยการและการให้คำแนะนำปรึกษา

(๑) การปกครองบังคับบัญชา

การปกครอง หมายถึง การควบคุม ดูแล ตรวจสอบผู้ร่วมงาน (ผู้ใต้บังคับบัญชา) ให้ปฏิบัติงานไปด้วยความเรียบร้อย รวดเร็ว และอย่างถูกต้อง มีประสิทธิภาพ มีความประพฤติดี สมควรสมาน สามัคคีและดูแลความทุกข์สุข ตลอดจนการให้คำแนะนำ การบังคับบัญชา หมายถึง การสั่งการ แนะนำ ให้ผู้ร่วมงาน (ผู้ใต้บังคับบัญชา) ปฏิบัติตามกฎหมายและระเบียบแบบแผนของทางราชการ

ดังนั้นการปกครองบังคับบัญชา หมายถึง การควบคุม ตรวจสอบบังคับบัญชาทั้งในด้านการปฏิบัติงาน ความประพฤติ การดูแลทุกข์สุข ตลอดจนการให้ความดีความชอบ การลงโทษ การบรรจุ แต่งตั้งให้ร่วมงานได้รับความชอบ ความเที่ยงธรรม

หลักการปกครองบังคับบัญชา

๑. หลักความเป็นระเบียบเรียบร้อย
๒. หลักความเสมอภาค
๓. หลักความยุติธรรม
๔. หลักความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว
๕. ผู้ปกครองบังคับบัญชาต้องมีพรหมวิหาร ๔
๖. หลักการบำรุงขวัญ
๗. หลักการใช้คนให้เหมาะสมกับงาน
๘. หลักประชาธิปไตย
๙. หลักในการครองตน ครองคน และครองงาน
๑๐. หลักมนุษยสัมพันธ์

(๒) ภาวะผู้นำ (Leadership)

ภาวะผู้นำ คือ การที่ผู้นำใช้อิทธิพล หรืออำนาจหน้าที่ในความสัมพันธ์ซึ่งมีอยู่ต่อผู้ใต้บังคับบัญชาในสถานการณ์ต่างๆ เพื่อปฏิบัติการและอำนวยการ โดยใช้กระบวนการติดต่อซึ่งกันและกัน เพื่อมุ่งให้บรรลุผลตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

ประเภทของผู้นำ มี ๓ ประเภท คือ

๑. ผู้นำแบบอัตตาริปไตย (Autocratic Leaders)
๒. ผู้นำแบบประชาธิปไตย (Democratic Leaders)
๓. ผู้นำแบบตามสบาย/ผู้นำแบบเสรีนิยม (Laissez - faire Leaders)

ลักษณะของผู้นำที่ดี

๑. กล้ารับผิดชอบ
๒. มีความสามารถและกล้าแสดงความคิดเห็น
๓. ไม่เอารัดเอาเปรียบ
๔. มีไหวพริบดี
๕. มีความกระตือรือร้น
๖. มีความสุขุมรอบคอบ
๗. ไม่หุนหัน มีเหตุผล
๘. ไม่รับสินบน
๙. เปิดใจให้กว้าง

(๓) การนิเทศงาน

การนิเทศงาน หมายถึง การควบคุม ตรวจสอบ ติดตามการปฏิบัติงานตามแผนที่กำหนดไว้เพื่อให้ผู้บริหารสามารถแก้ไข ปรับปรุงวิธีการปฏิบัติงานให้ดำเนินการไปตามแผน หรือกำหนดวิธีการดำเนินงานให้เกิดผลดี มีประสิทธิภาพสูง และสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ โดยดูที่ปัจจัยกิจกรรมดำเนินงานและผลงานแต่ละส่วน

คุณสมบัติของผู้นิเทศงาน

๑. มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับงานที่ปฏิบัติ รอบรู้และเคยทำงานในหน่วยงานนั้นมาแล้ว

๒. คุณสมบัติส่วนตัว

๒.๑ สนใจงานในหน้าที่และงานอื่นๆนอกหน้าที่

๒.๒ เป็นที่รักใคร่ชอบพอของผู้ร่วมงาน

๒.๓ เป็นบุคคลที่มีเหตุผล

๓. ความสามารถทางมนุษยสัมพันธ์

๓.๑ สามารถเข้าใจคน

๓.๒ รู้วิธีสร้างสัมพันธ์และทำงานร่วมกับผู้อื่น

๓.๓ เข้าใจหลักพฤติกรรมของมนุษย์

๓.๔ ปฏิบัติตนตามหลักการและแบบอย่างที่ดี

๓.๕ ประเมินตนเองและปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ

๔. มีความสามารถในการบริหารงานเพื่อให้งานนั้นมีประสิทธิภาพสูงสุดและก้าวหน้าอยู่เสมอ

(๔) การอำนวยการและการให้คำปรึกษาแนะนำการปฏิบัติงาน

การอำนวยการ หมายถึง การกำหนด สั่ง หรือชี้แจงงานให้ผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติงานเพื่อให้การดำเนินงานขององค์กร สามารถบรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว การอำนวยการจะหมายรวมถึง

๑. การตัดสินใจหรือการวินิจฉัยสั่งการ

๒. การสั่งงาน

๓. การสอนหรือแนะนำและตรวจสอบดูแล

๔. การจูงใจ

๕. การเป็นผู้นำหรือภาวะผู้นำ

๖. การใช้หลักมนุษยสัมพันธ์

๗. การจัดระบบการติดต่อสื่อสาร

๘. การมอบอำนาจหน้าที่

การให้คำแนะนำการปฏิบัติงาน หมายถึง การบอกกล่าวชี้แนะหรือการอบรมสั่งสอน โดยผู้ให้คำปรึกษาแนะนำ มีจุดมุ่งหมายที่จะให้ผู้ได้รับคำแนะนำจะจดจำหรือประพฤติปฏิบัติตามคำแนะนำ หรือความคิดเห็นของตน การให้คำปรึกษาแนะนำจะเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้คำปรึกษาและผู้ขอคำปรึกษาได้เป็นอย่างดี

การให้คำปรึกษาแนะนำ จึงมีหลักการปฏิบัติ ๓ ประการ หรือหลัก ๓ ก คือ

๑. กัน เป็นการให้คำปรึกษาแนะนำการปฏิบัติงานเพื่อป้องกันปัญหาต่างๆ
๒. แก้ เป็นการให้คำปรึกษาแนะนำการปฏิบัติงานเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้น

แล้ว

๓. ก่อ เป็นการให้คำปรึกษาแนะนำเพื่อก่อให้เกิดการปฏิบัติงานที่ถูกต้องและมีประสิทธิภาพ

๒. หลักเหตุผล

หลักเหตุผล หมายถึง การใช้เหตุผลในการบริหาร

การให้เหตุผล เป็นสิ่งที่มนุษย์ใช้อยู่เป็นประจำ การที่มนุษย์ใช้การให้เหตุผลก็เพื่อจะเชื่อหรือยอมรับในเรื่องราวต่าง ๆ ว่าเป็นจริงหรือไม่จริงด้วยความสบายใจ ขบวนการซึ่งนำเอาข้อความหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เป็นเหตุหรือ สมมติฐาน (hypothesis) อาจจะหลายอันมาวิเคราะห์และแจกแจงแสดงความสัมพันธ์หรือความต่อเนื่องเพื่อทำให้เกิดข้อความใหม่หรือปรากฏการณ์ใหม่ซึ่ง เรียกว่า ผลสรุป หรือ ข้อยุติ (conclusion) ขบวนการเช่นนี้เราเรียกว่า การให้เหตุผล^{๑๙}

หลักเหตุผล คือ การอ้างหลักฐาน เพื่อยืนยันว่า ข้อสรุปนั้นเป็นความจริง ซึ่งการให้เหตุผลในแต่ละครั้งจะมีส่วนประกอบอยู่ ๒ ส่วน คือ

๑. ส่วนที่เป็นข้ออ้าง (หลักฐานหรือเหตุผล)
๒. ส่วนที่เป็นข้อสรุป (ผล หรือ สิ่งที่เราต้องการบอกว่าเป็นจริง)

หลักเหตุผลในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนามีลักษณะคล้ายกับวิทยาศาสตร์ เช่น สนใจศึกษาธรรมชาติยึดหลักของเหตุผล และทำทนายต่อการพิสูจน์ แต่หากจะพิจารณาให้รอบคอบ ก็น่าจะกล่าวในเชิงกลับกันมากกว่าว่าวิทยาศาสตร์มีลักษณะคล้ายกับพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะวิทยาศาสตร์เป็นศาสตร์ที่เพิ่งอุบัติขึ้นมาในโลกเพียงไม่กี่ร้อยปี ในขณะที่พระพุทธศาสนานั้นเกิดมาเกือบ ๒๖๐๐

^{๑๙} <http://prapon.blogspot.com/2004/10/blog-post.html>, [๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖]

ไปแล้ว หลักการของพระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์เหมือนกัน คล้ายคลึงกัน หรือแตกต่างกัน
อย่างไร จะได้กล่าวถึงรายละเอียดต่อไป

วิทยาศาสตร์เป็นศาสตร์แห่งวัตถุ เพราะแบ่งธรรมชาติออกเป็นสองกลุ่มใหญ่ ไม่ว่าจะเป็น
เป็นสิ่งมีชีวิต หรือสิ่งไม่มีชีวิต กล่าวคือ ทุกสรรพสิ่งย่อมประกอบด้วย ๒ องค์ประกอบ คือ

๑. องค์ประกอบที่เป็นสสาร คือส่วนที่เป็นตัวตน ถ้ามีขนาดใหญ่พอก็จะจับตัวได้
กินเนื้อที่ มีมวล มีน้ำหนัก

๒. องค์ประกอบที่เป็นพลังงาน คือส่วนที่ไม่อาจจะจับต้องได้ สามารถแปรเปลี่ยนได้
โดยอาจเปลี่ยนเป็น งาน ได้ เช่น พลังงานไฟฟ้า สามารถผ่านเข้าสู่มอเตอร์ขับเคลื่อนรถยนต์ได้

จากองค์ประกอบทั้ง ๒ ประกอบนี้วิทยาศาสตร์สามารถอธิบายการเกิดปรากฏการณ์
ต่างๆได้อย่างกว้างขวาง เช่นการที่อากาศร้อนอบอ้าวก่อนฝนตก เกิดจากการที่ก้อนเมฆ ซึ่ง
ประกอบด้วยละอองน้ำ ซึ่งเป็นสสาร คายความร้อนแฝง ซึ่งเป็นพลังงาน ออกมา หรือการที่
แสงอาทิตย์ ซึ่งเป็นพลังงาน ส่องกระทบใบไม้ ซึ่งมีสารสีเขียวเรียกว่า คลอโรฟิล จะก่อให้เกิด
การเปลี่ยนแปลงขึ้น โดยใบไม้ จะสามารถดูดเอาก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ จากอากาศมารวมกับ
น้ำ แล้วแปรเปลี่ยนเป็นก๊าซออกซิเจนและแป้งซึ่งพืชใช้เป็นอาหารเรียกว่าสังเคราะห์แสง
แนวความคิดเกี่ยวกับสสาร และพลังงานสามารถอธิบายปรากฏการณ์ใกล้ตัวเช่นการงอกของ
เมล็ดถั่ว ไปจนกระทั่งประสบการณ์ใกล้ตัว เช่นการเคลื่อนที่ของดวงดาวในจักรวาลได้

ยังมีปรากฏการณ์อีกเป็นอันมากที่วิทยาศาสตร์ไม่สามารถอธิบายได้ ซึ่งส่วนใหญ่
เป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตและจิตใจของมนุษย์ เช่นการเวียนว่ายตาย เกิด การระลึกชาติได้ กฎแห่ง
กรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว การติดต่อกันโดยใช้พลังจิต การใช้พลังจิตเคลื่อนย้ายวัตถุ เป็นต้น

แต่ปรากฏการณ์เหล่านี้สามารถอธิบายได้ โดยอาศัยหลักการของพระพุทธศาสนา
ซึ่งมีหลักการในปฏิจจสมุปบาทซึ่งเป็นกระบวนการแสดงเหตุและผลในพระพุทธศาสนา

๓. หลักความจริง

หลักความจริง (truth) หมายถึง หรือ “สัจจะ” มีลักษณะเป็นนามธรรม เมื่อเราพูดถึง
ความจริงของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเรามักหมายถึง หลักการที่มีอยู่แน่นอนมั่นคง ไม่เปลี่ยนแปลงของสิ่ง
นั้น เช่น “ชีวิตเป็นทุกข์” “สังขารเป็นของไม่เที่ยง” “ไม่มีอะไรเกิดจากความว่างเปล่า” ล้วนแต่
เป็นการบอก “ความจริง” ทั้งสิ้น

ความจริงเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับความรู้ เพราะเมื่อเราบอกว่าเรามีความรู้ ก็คือเรา
รู้ความจริงหรือเข้าถึงความจริงของสิ่งที่เป็นจริง (แต่อย่าลืมว่า ความจริงก็มีหลายระดับ) ดังนั้น
การจะเข้าใจว่า สิ่งที่เป็นจริง หรือ reality คืออะไร และการเข้าถึงสิ่งที่เป็นจริงหรือสิ่งที่มีอยู่จริง
นั้น ต้องเข้าใจก่อนว่า สิ่งที่มีอยู่ (being) ในจักรวาลมีอยู่ ๒ สภาวะ คือ

๑. สภาวะที่ปรากฏ (appearance) หรือ มายาภาพ คือ สิ่งที่มนุษย์รับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕

๒. สภาวะความเป็นจริง (reality) หรือ สัจจะภาวะ คือ สิ่งที่เป็นจริงที่อยู่เบื้องหลังสภาวะที่ปรากฏโดยไม่บิดเบือนหรือผันแปรไปตามการรับรู้ของบุคคล

ดังนั้น การรู้ “ความจริง” ก็คือ การรู้ที่ตรงกับสภาวะความเป็นจริง ไม่ใช่รู้เพียงสภาวะที่ปรากฏ การรู้ความจริงของสภาวะความเป็นจริงเท่านั้นที่จะเรียกได้ว่าเป็น “ความรู้” (ในขณะที่การรู้สภาวะที่ปรากฏ เป็นเพียงการเห็น หรือข้อมูล)^{๒๐}

ความจริง คือ สิ่งที่เป็นอยู่ของมันเป็นเช่นนั้นเองตามธรรมชาติ ซึ่งก็มีอยู่ ๒ อย่างคือ ความจริงแท้ กับ ความจริงสมมติในทางปรัชญาตะวันตกนั้น มีคำศัพท์ที่เกี่ยวกับสิ่งที่ว่า “จริง” นั้นมีอยู่ ๕ คำคือ

๑. ข้อเท็จจริง (fact)
๒. ความจริง (truth)
๓. ความเป็นจริง (reality)
๔. ความจริงขั้นสุดท้าย (ultimate truth)
๕. ความเป็นจริงสูงสุด (ultimate reality)

ในทางศาสนาพุทธ คำศัพท์ที่เกี่ยวกับสิ่งที่ว่า “จริง” นั้นมีคำเดียวคือ “สัจจะ” คำทั้ง ๖ คำดังกล่าว มีความเป็นมา สถานภาพ และความหมายที่ต่างกัน ดังนี้

คำที่เกี่ยวกับ “จริง” ในปรัชญาตะวันตกเมื่อเปรียบเทียบกับความหมายหรือข้อความที่ตรงกันกับข้อความของพุทธเถรวาทมี ๔ คำ คือ

๑. ข้อเท็จจริง (fact)
๒. ความจริง (truth)
๓. ความเป็นจริง (reality)
๔. ความเป็นจริงสูงสุด (ultimate reality)

ส่วนคำว่า ความจริงขั้นสุดท้าย (ultimate truth) นั้น ไม่มีข้อความใดของพุทธเถรวาทตรงกับความหมายนี้ ดังที่จะได้อธิบายต่อไป

๑) ข้อเท็จจริง (fact)

พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายไว้ว่า ข้อเท็จจริงหมายถึง

- ปรากฏการณ์ของแต่ละสิ่งที่เกิดขึ้น
- ความจริงที่ประจักษ์ชัด
- เหตุการณ์ที่เป็นจริง

^{๒๐} <http://www.baanjomyut.com/10000sword/poem/08.html>, [๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖]

จากความหมายของคำว่า “ข้อเท็จจริง (fact) ” จะเห็นว่า คำนี้ความหมายง่าย ๆ ไม่สลับ ซับซ้อนอะไร เหตุการณ์ใดเกิดขึ้นมา ก็เป็นข้อเท็จจริง (fact) ของเหตุการณ์นั้นๆ

๒) ความจริง (truth)

พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายไว้ว่า ความจริง หมายถึง คุณสมบัติของข้อความที่มีลักษณะพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังที่ปรากฏในทฤษฎีความจริงที่สำคัญ ๓ ทฤษฎีต่อไปนี้

- ทฤษฎีความจริงแบบสหนัย (coherence theory of truth) ทฤษฎีความจริงแบบนี้ถือว่า ข้อความใดจะจัดได้ว่าจริง ข้อความนั้นต้องสอดคล้องกับข้อความอื่นๆ ที่อยู่ในระบบเดียวกัน

- ทฤษฎีความจริงแบบสมนัย (correspondence theory of truth) ทฤษฎีความจริงแบบนี้ ถือว่า ข้อความที่จัดว่าจริง คือ ข้อความที่มีความตรงกันกับข้อเท็จจริง

- ทฤษฎีความจริงแบบปฏิบัตินิยม (pragmatic theory of truth) ทฤษฎีความจริงแบบนี้ ถือว่า ข้อความใดที่นำไปใช้ได้ผลจริงตามที่คาดหมาย ข้อความนั้นถือว่าจริง

โดยสรุป ความจริงในวิชาปรัชญาทั้ง ๓ ทฤษฎีข้างต้น เน้นไปที่ “ข้อความ” ซึ่งก็หมายถึง “ข้อความในภาษา” นั่นเอง ตรงนี้ขอให้ทำความเข้าใจกันให้ดี “ความจริง (truth)” หมายถึง ข้อความหรือคำบอกเล่าเท่านั้น ตอนนี้ มาทำความเข้าใจกันระหว่างข้อเท็จจริง (fact) กับ ความจริง (truth)”

๓) ความเป็นจริง (reality)

พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายไว้ ๒ ประการ ดังนี้

- ความเป็นจริง คือ ภาวะที่มีอยู่จริง ภาวะที่เป็นอย่างนั้นแน่แท้ไม่กลับกลายเป็นอย่างอื่น

- คือ สิ่งที่มีอยู่จริง เป็นอยู่จริง ซึ่งอาจรู้ได้ หรือไม่อาจรู้ได้ทางประสาทสัมผัส

จากความหมายของ “ความเป็นจริง (reality)” จะเห็นว่า นักปรัชญาตะวันตกเชื่อว่า มีสภาวะความเป็นจริงอยู่หลังปรากฏการณ์ที่มนุษย์สัมผัสรับรู้ได้ แต่สภาวะความเป็นจริงนั้น ประสาทสัมผัสของมนุษย์อาจจะสัมผัสได้หรือไม่ได้ก็ไม่แน่ใจ ถ้าสัมผัสได้ก็แสดงว่า มนุษย์สามารถรู้ถึงความเป็นจริง (reality) ได้ แต่ถ้าสัมผัสไม่ได้ ก็แสดงว่า มนุษย์ไม่สามารถรู้ถึงความเป็นจริง (reality) ได้

เมื่อพูดถึงเรื่องประสาทสัมผัส จะเริ่มเห็นร่องรอยของความแตกต่างระหว่างศาสตร์ตะวันตกกับศาสนาพุทธแล้ว ประสาทสัมผัสของศาสตร์ตะวันตกมีเพียง ๕ ประการ คือ หู ตา จมูก ลิ้น และ กาย แต่ประสาทสัมผัสของศาสนาพุทธ มี ๖ ประการ คือ เพิ่ม “ใจ” เข้าไปในขณะที่ศาสตร์ตะวันตก ไม่แน่ใจว่า จะรู้ถึงความเป็นจริง (reality) ได้หรือไม่ แต่ศาสนาพุทธ

ยืนยันว่า ในการปฏิบัติธรรม พุทธศาสนิกชนผู้ปฏิบัติธรรมสามารถเข้าไปรับรู้ ความเป็นจริง (reality) ได้^{๒๑}

๔. หลักความถูกต้อง

หลักความถูกต้อง หมายถึง ความถูกต้องตามหลักคุณธรรมและจริยธรรมในการบริหารงานต่าง ๆ

การยึดมั่นและยืนหยัดทำในสิ่งที่ถูกต้อง คือ ยึดมั่นในความถูกต้องดีงามเสียสละ ยึดหลักวิชาและจรรยาวิชาชีพ ไม่โอนอ่อนตามอิทธิพลใดๆ เป็นพฤติกรรมการทำงานที่ถูกต้องชอบธรรม ไม่ทำผิดระเบียบ กฎหมาย แม้ผู้บังคับบัญชาจะสั่งให้ทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้องก็กล้าที่คัดค้าน กล้าแจ้งเหตุ หรือร้องเรียน เมื่อพบเห็นการกระทำผิด ให้รางวัลแก่ผู้ปฏิบัติดี และกล่าวโทษผู้กระทำผิดปฏิบัติตามหลักวิชาตามหลักการและจรรยาบรรณ โดยไม่ประนีประนอมกับความเลว ไม่หวั่นเกรงต่อการข่มขู่หรืออิทธิพลใดๆ มีความอดทนหรือยับยั้งชั่งใจต่อผลประโยชน์ที่เฝ้าหวงโดยคำนึงถึงเกียรติและศักดิ์ศรี

ความถูกต้องชอบธรรมและจริยธรรม คือ การดำรงตนและประพฤติปฏิบัติอย่างถูกต้องเหมาะสมทั้งตามกฎหมาย คุณธรรม จรรยาบรรณ แห่งวิชาชีพและจรรยาข้าราชการเพื่อศักดิ์ศรีแห่งความเป็นข้าราชการ

การยึดมั่นในความถูกต้องชอบธรรมและจริยธรรม มาจากคำว่า Integrity ที่มีนัยของการแสดงพฤติกรรมที่สอดคล้องกับคำพูด (เท่ากับการยึดมั่นในความถูกต้องชอบธรรมและจริยธรรมระดับที่ ๒) ซึ่งคำพูดที่ว่าเป็นค่านิยมของบุคคลนั้น ๆ (สิ่งที่เห็นว่าดี) อาจมาจากหน่วยงาน (ค่านิยมองค์กร) สังคมหรือหลักทางด้านศีลธรรมของบุคคล สิ่งนี้ทำให้สมรรถนะการยึดมั่นในความถูกต้องชอบธรรมและจริยธรรมแตกต่างไปจาก สมรรถนะอื่น ๆ ที่เน้นผลการปฏิบัติงานที่ดี แต่ Integrity เน้นที่ค่านิยมมากกว่า^{๒๒}

ความถูกต้องทางการเมือง (อังกฤษ: Political correctness หรือใช้อักษรย่อว่า “PC”) คือคำที่ใช้สำหรับภาษา, ความคิดเห็น, นโยบาย และ พฤติกรรมที่เป็นการหลีกเลี่ยงการดูหมิ่นหรือการสร้างความรู้สึกขุ่นเคืองแก่เพศ, ผิว, วัฒนธรรม, เพศสภาพ (sexual orientation), ผู้พิการ และ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับผู้มีความพิการ การใช้ในปัจจุบันส่วนใหญ่มักจะใช้ไปในเชิงเสียดสี (pejorative) ที่สื่อความคิดของ “การยอมรับ” และ “การไม่ยอมรับ” ขณะที่คำว่า “ความไม่ถูกต้องทางการเมือง” (อังกฤษ: politically incorrect) เป็นคำที่ใช้สำหรับการบรรยายตนเองในทางบวก ตัวอย่างเช่น “คู่มือความไม่ถูกต้องทางการเมือง” ของฝ่ายอนุรักษ์นิยม และรายการ

^{๒๑} http://truthandthetruthword.blogspot.com/๒๐๑๑/๑๒/blog-post_๐๔.html, [๒๕

กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖]

^{๒๒} http://ilib.msu.ac.th/arecfile/_files/20120515100238_4643.pdf, [๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖]

โทรทัศน์ “ความไม่ถูกต้องทางการเมือง” ฉะนั้นความไม่ถูกต้องทางการเมืองจึงหมายถึงการใช้ภาษา, การออกความคิดเห็น, การออกนโยบาย และ พฤติกรรมที่ไม่ถูกจำกัดอยู่ในกรอบของความเป็นอนุรักษนิยม และกรอบของความกังวลที่ว่าสิ่งที่พูดที่กระทำจะสร้างความรู้สึกขุ่นเคืองหรือความหมางใจให้แก่ผู้อื่น

“ความถูกต้องทางการเมือง” และวลีที่คล้ายคลึงกันอย่างกว้างขวางเริ่มขึ้นเมื่อเริ่มใช้ในเชิงเหยียดโดยนักการเมืองฝ่ายขวาในคริสต์ทศวรรษ ๑๙๙๐ ในบริบทของสงครามวัฒนธรรม ริชาร์ด เบิร์นสไตน์ในเดอะนิวยอร์กไทมส์ในปี ค.ศ. ๑๙๙๐ ตั้งข้อสังเกตว่า “คำว่า “ความถูกต้องทางการเมือง” ในเชิงอนุรักษนิยมของลัทธิสตาลินมักจะใช้ในเชิงเหน็บแนมและไม่เห็นด้วยมากกว่าที่จะเป็นเชิงชื่นชม แต่โดยทั่วไปแล้วคำว่า “ความถูกต้องทางการเมือง” จะได้ยินกันบ่อยขึ้นในบริบทของการโต้เถียงกันว่าสิ่งใดควรสอนหรือสิ่งใดไม่ควรสอนในมหาวิทยาลัย” เบิร์นสไตน์กล่าวถึงการประชุมของ Western Humanities Conference ที่เบิร์คลีย์ในหัวเรื่อง “ความถูกต้องทางการเมือง” และ “วัฒนธรรมศึกษา” ที่วิจัย “ผลที่เกิดขึ้นจากความกดดันในการพยายามที่จะทำตามความนิยมร่วมสมัยที่เป็นที่ยอมรับต่อการเรียน” และกล่าวถึง “ผู้ปฏิบัติตามความถูกต้องทางการเมือง” (อังกฤษ: politically correct people หรือ p.c.p) แต่เป็นคำที่ไม่ได้รับความนิยมนจนเป็นที่ใช้โดยทั่วไป^{๒๓}

จริยธรรม หมายถึง ความถูกต้องดีงาม สังคมทุกสังคมจะกำหนดกฎเกณฑ์กติกากำหนดมาตรฐานของตนเองว่า อะไรเป็นสิ่งที่ดีงาม และอะไรคือความถูกต้อง โดยทั่วไปไม่ได้มีการเขียนเป็นกฎข้อบังคับให้สมาชิกทุกคนต้องยึดถือปฏิบัติตาม ซึ่งหากมีการละเมิดจะถูกลงโทษโดยสังคมในขณะเดียวกัน^{๒๔} จริยธรรมมีหลายระดับ ซึ่งสามารถจำแนกตามระดับกว้าง ๆ ได้ ๒ ระดับ ได้แก่ ระดับของผู้ครองเรือน คือ โลกีย์ธรรม กับ ระดับของผู้ที่สละบ้านเรือนแล้ว คือ โลกุตตรธรรม^{๒๕} และจริยธรรมเป็นการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ การคล่องตัวการใช้ชีวิตการเคลื่อนไหวของชีวิตทุกด้านทุกระดับ ทั้งทางกาย ทางวาจา ทางใจ การปฏิบัติกรรมฐานเจริญสมาธิ บำเพ็ญสมณะ เจริญวิปัสสนา^{๒๖}

จริยธรรมกับค่านิยมมีความหมายแตกต่างกันเฉพาะในทางทฤษฎี แต่ในทางปฏิบัติยากที่จะชี้ให้เห็นความแตกต่างกันอย่างชัดเจน กล่าวคือ

- จริยธรรม หมายถึง คุณสมบัติทางความประพฤติ ที่สังคมมุ่งหวังให้คนในสังคมนั้นประพฤติ มีความถูกต้องในความประพฤติ มีเสรีภาพภายในขอบเขตของมโนธรรม

^{๒๓} <http://th.wikipedia.org> , [๑๖ มีนาคม ๒๕๕๖]

^{๒๔} สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, จริยธรรมทางวิชาการ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เฟื่องฟ้า, ๒๕๔๒)

^{๒๕} สาโรช บัวศรี, จริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๖), หน้า ๑๕.

^{๒๖} พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘)

(Conscience) เป็นหน้าที่ที่สมาชิกในสังคมพึงประพฤติปฏิบัติต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และต่อสังคม ทั้งนี้เพื่อก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองขึ้นในสังคม การที่จะปฏิบัติให้เป็นไปเช่นนั้นได้ ผู้ปฏิบัติจะต้องรู้ว่าสิ่งใดถูกสิ่งใดผิด

- คำนิยาม หมายถึง ความโน้มเอียง หรือแนวทางที่คนจะประพฤติตนไปในแนวทางใดแนวทางหนึ่งที่ตัวเองได้พิจารณาไตร่ตรองแล้วว่า เป็นสิ่งที่ดีสำหรับตนหรือสังคมยอมรับนับถือและปฏิบัติตามแนวคิดนั้น ๆ อย่างสม่ำเสมอ อย่างน้อยก็ช่วงระยะเวลาหนึ่ง คำนิยามมีความหมายถึงแนวคิดเกี่ยวกับความดีงามในความประพฤติ โดยผ่านการพิจารณาอย่างรอบคอบถึงผลที่จะเกิดขึ้นจากความประพฤตินั้น ๆ ถ้าหากเป็นเพียงเจตคติ (Attitude) ความเชื่อ (Belief) ยังไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นคำนิยามจนกว่าจะได้พิจารณาถึงผลที่จะตามมาจากการประพฤติหรือการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบและมีการปฏิบัติตามอย่างสม่ำเสมอ

นอกจากนี้ ยังเห็นว่าโครงสร้างของแนวคิดด้านจริยธรรม จะประกอบด้วยคุณธรรมหลายประการ ซึ่งส่วนมากมาจากคำสอนทางศาสนา ดังนี้

๑. ความรับผิดชอบ (Accountability) คือ ความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติหน้าที่ด้วยความผูกพัน ด้วยความพากเพียร และความละเอียดรอบคอบ ยอมรับผลการกระทำในการปฏิบัติหน้าที่ เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย ทั้งพยายามที่จะปฏิบัติหน้าที่ ให้ดียิ่งขึ้น

๒. ความซื่อสัตย์ (Honesty) คือ การประพฤติอย่างเหมาะสม และตรงต่อความเป็นจริง ประพฤติ ปฏิบัติ อย่างตรงไปตรงมา ทั้งกาย วาจา ใจ ต่อตนเองและผู้อื่น

๓. ความมีเหตุผล (Rationality) คือ ความสามารถในการใช้ปัญญา ในการประพฤติปฏิบัติ รู้จักไตร่ตรอง พิสูจน์ให้ประจักษ์ ไม่หลงงมงาย มีความยับยั้งชั่งใจ โดยไม่ผูกพันกับอารมณ์และความยึดมั่นของตนเอง ที่มีอยู่เดิมซึ่งอาจผิดได้

๔. ความกตัญญูกตเวทิตา (Gratitude) คือ ความรู้สำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณที่ผู้อื่นมีต่อเรา

๕. ความมีระเบียบวินัย (Disciplined) คือ การควบคุมความประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องและเหมาะสมกับจรรยาบรรณ ขอบบังคับ ข้อตกลง กฎหมาย และศีลธรรม

๖. ความเสียสละ (Sacrifice) คือ การละความเห็นแก่ตัว การให้ปันแก่บุคคลที่ควรให้ด้วยกำลังกาย กำลังสติปัญญา รวมทั้งการรู้จักสละทิ้งอารมณ์ร้ายในตนเอง

๗. การประหยัด (Thrifty) คือ การใช้สิ่งของพอเหมาะพอควรให้ได้ประโยชน์มากที่สุด ไม่ให้มีส่วนเกินมากนัก รวมทั้งการรู้จักระมัดระวัง รู้จักยับยั้งความต้องการให้อยู่ในกรอบและขอบเขตที่พอเหมาะ

๘. ความอุตสาหะ (Diligence) คือ ความพยายามอย่างเข้มแข็ง เพื่อให้เกิดความสำเร็จในงาน

๙. ความสามัคคี (Harmony) คือ ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน มีความพร้อมเพรียงร่วมมือกันกระทำการให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี โดยเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว

๑๐. ความเมตตาและกรุณา (Loving Kindness and Compassion) คือ ความรักใคร่ปรารถนาจะให้ผู้อื่นมีสุข กรุณา หมายถึง ความสงสาร คิดจะช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

๑๑. ความยุติธรรม (Justice) คือ การปฏิบัติด้วยความเที่ยงตรง สอดคล้องกับความเป็นจริงและเหตุผล ไม่มีความลำเอียง^{๒๗}

๕. หลักความเป็นธรรมเป็นประมาทในการบริหารจัดการ

หลักความเป็นธรรม หมายถึง มีความเที่ยงธรรม เสมอภาคในคนทุกประเภท ไม่แบ่งแยกพวกเขาพวกเรา ไม่มีอคติ^{๒๘} คือ ความลำเอียง ซึ่งความลำเอียงนี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ ๔ อย่าง คือ

๑. ไม่ลำเอียงเพราะรัก
๒. ไม่ลำเอียงเพราะชัง
๓. ไม่ลำเอียงเพราะหลง
๔. ไม่ลำเอียงเพราะกลัวภัย

ผู้นำที่ปฏิบัติได้ตั้งนี้ย่อมเป็นที่รักของหมู่ชนได้คนที่มีความรู้ ความสามารถ มีคุณธรรมความดี มาเป็นบริวารอยู่เสมอ และตัวแปรสำคัญที่ทำให้มนุษย์สูญเสีย “ความเที่ยงธรรมจนกลายเป็นความเที่ยงเทียม” คือ “อคติ”^{๒๙} เพราะอคติจะทำให้สภาพจิตของมนุษย์ไม่เที่ยงแท้เพราะคลาดเคลื่อนไปจากธรรมจนนำไปสู่ความเอนเอียงเข้าข้างใดข้างหนึ่ง ในพระพุทธศาสนาในแบ่งประเภทของอคติไว้เป็น ๔ ประการ คือ

๑. ฉันทาคติ^{๓๐} (Prejudice caused by love or desire; partiality) ความละเอียงเพราะความชอบ และรักใคร่ หมายถึง การทำให้เสียความยุติธรรม เพราะอ้าใจความรักใคร่หรือความชอบพอกัน ซึ่งมักเกิดกับตนเอง ญาติพี่น้อง และคนสนิทสนม ความเอนเอียงเพราะชอบจะทำให้สูญเสียความเป็นกลาง และไม่สามารถที่จะวางตน และปฏิบัติต่อทุกคนให้เหมาะสมเหมือนกัน

๒. โทสาคติ^{๓๑} (Prejudice caused by hatred or enmity) ความละเอียงเพราะความไม่ชอบเกลียดชัง หรือโกรธแค้น หมายถึง การทำให้เสียความยุติธรรม เพราะความโกรธ

^{๒๗} แสง จันทร์งาม, ๘๐ ปี เชียงใหม่, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ธนุขพรินติ้ง, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗.

^{๒๘} วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๒๔/๔๖๐.

^{๒๙} อัง.จตุกก (ไทย) ๒๑/๑๗-๑๘/๒๙.

^{๓๐} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๐/๒๓๘.

^{๓๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘.

หรือลุ่มอำนาจโทสะ เพราะมีจิตใจที่ไม่หนักแน่น ไม่รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา และไม่สามารถแยกเรื่องส่วนตัวกับเรื่องงานออกจากกันได้

๓. โมหาคติ^{๓๒} (Prejudice caused by delusion or stupidity) ความละเอียงเพราะความหลงเพราะไม่รู้ หรือความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หมายถึง การทำให้เสียความรู้สึกธรรมเพราะความสะเพร่า ความไม่ละเอียดถี่ถ้วน รีบตัดสินใจก่อนพิจารณาให้ดี การไม่เปิดใจให้กว้าง จึงทำให้มองโลกในแง่ร้าย และไม่สามารถยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น

๔. ภัยาคติ^{๓๓} (Prejudice caused by fear) ความละเอียงเพราะความกลัว หมายถึง การทำให้เสียความรู้สึกธรรม เพราะมีความหวาดกลัว หรือเกรงกลัวภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้นต่อตนเอง และครอบครัว จึงทำให้ขาดความความกล้าหาญ โดยเฉพาะความกล้าหาญทางจริยธรรม คือ กล้าคิด กล้าพูดในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม

ความลำเอียงทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นตัวแปรสำคัญที่จะปิดกั้นจิตของมนุษย์ที่อาศัยอยู่ร่วมกันในฐานะเป็นสัตว์สังคมคลาดเคลื่อน หรือเบี่ยงเบนไปจากความยุติธรรม หรือเที่ยงธรรม จนทำให้การกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งขาดความชอบธรรม เพราะองค์ธรรมที่ว่าด้วยความยุติธรรม (Justice) จะนำไปสู่ความไว้วางใจซึ่งกันและกันของกลุ่มคนในสังคม (Trust) เมื่อมนุษย์ไว้วางใจเพราะได้รับความยุติธรรมที่พอรับได้ในระนาบกลางถึงมากที่สุด ย่อมทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกันและกันเป็นไปในเชิงบวกมากยิ่งขึ้น (Relationship) ดังนั้น ความยุติธรรม ความไว้วางใจ และความสัมพันธ์ จึงเป็นประจักษ์พยานที่คล้องทั้งการคิด พูด และแสดงออกต่อกันของกลุ่มคนต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นสังคม

หลักความเป็นธรรมยังหมายเอาคุณธรรม ซึ่งหลักคุณธรรม หมายถึง ผู้บริหารเป็นบุคคลที่บริหารงานอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับของทางราชการ โดยการสร้างบรรยากาศในการปฏิบัติงานด้วยความดีงาม กล้ายืนหยัดในการปฏิบัติงานด้วยความเป็นธรรมต่อทุกคน ทุกฝ่ายส่วนมุมมองทางธุรกิจหรือภาคเอกชนหลายฝ่าย ที่ได้ร่วมกันกำหนดหลักการของบริษัทภิบาลขึ้นมาเพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายสาธารณะของภาครัฐ โดยหลักการสำคัญของบริษัทภิบาลจากภาคเอกชนนั้นประกอบด้วย^{๓๔} (๑) ความรับผิดชอบ (๒) ความโปร่งใส (๓) หุ่นในระยะยาว (๔) การปฏิบัติต่อผู้ถือหุ้น (๕) ประมวลแนวปฏิบัติที่เป็นเลิศ (๖) ความสมดุล (๗) คุณค่าระยะยาว (๘) วิถีคะแนนเสียง (๙) การคุ้มครองเงินลงทุน

^{๓๒} อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๖/๕๐.

^{๓๓} ข.ม. (ไทย) ๒๙/๓๕/๑๓๐.

^{๓๔} พรนพ พุกกะพันธ์, ธรรมรัฐ และบริษัทภิบาล, (กรุงเทพมหานคร : จามจุรีโปรดักท์, ๒๕๕๖), หน้า ๒๕๑.

ความยุติธรรมหรือความเป็นในพระพุทธศาสนา

"ความยุติธรรม" หรือ "ความเป็นธรรม" ในมุมมองของพระพุทธศาสนาจัดได้ว่าเป็น "คุณธรรม" ประการหนึ่งที่สัมพันธ์กับประเด็นเรื่อง "อารมณ์" (Emotion) เมื่อนำคำว่า "Justice" ซึ่งราชบัณฑิตแปลเป็นภาษาไทยว่า "ยุติธรรม" ไปเทียบเคียงกับคำศัพท์ในภาษาบาลี จะพบประเด็นที่น่าสนใจว่า โดยศัพท์นั้น ไม่มีคำว่ายุติธรรมปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแบบตรงตัว คำถามมีว่า "พระพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสนใจ และใส่ใจต่อความยุติธรรมใช่หรือไม่" จึงไม่ได้บัญญัติคำศัพท์เหล่านี้เอาไว้ในคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา

อย่างไรก็ดี เมื่อวิเคราะห์คำว่า "ยุติธรรม" แบบแยกศัพท์เป็น "ยุติกับธรรม" จะพบว่าในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาได้อธิบายเอาไว้อย่างน่าสนใจว่า "ยุติ" มาจากคำว่า "ยุติ" ในภาษาบาลี ซึ่งแปลว่า "ชอบ" หากนำไปผสมกับคำว่า "ยุติธรรม" สามารถแปลได้ว่า "ความชอบธรรม" ในขณะเดียวกัน ยุติตามที่ปรากฏในอรรถกถาสุมังคลวลลิตินั้น แปลว่า "ข้อสรุป หรือข้อตกลง" หมายถึง "สิ่งที่นำไปสู่ข้อสรุป และข้อตกลง" หรือ "ข้อสรุป หรือข้อตกลงที่เป็นธรรม หรือโดยชอบ" จะเห็นว่า "ยุติ" แต่ละแห่งมีนัยที่ครอบคลุมถึงความหมายที่ "เลิกแล้วต่อกัน" หรือ "จบถ้วนกระบวนความ" ดังนั้น คำว่า "ยุติธรรม" สามารถแปลได้ว่า "ธรรมที่นำไปสู่ข้อสรุป หรือข้อตกลง ซึ่งจะก่อให้เกิดบรรยากาศของการเลิกแล้วต่อกัน หรือจบถ้วนกระบวนความ" หรืออาจจะแปลโดยความว่า "การตกลงโดยอาศัยธรรม หรือยุติโดยอิงอาศัยธรรม" แนวทางนี้สอดคล้องกับหลักการในอัครคัมภีร์ที่มหาชนพาทักขิยาผู้ทำหน้าที่โดยการสร้างความพอใจให้แก่ประชาชนโดยธรรมว่า "ราชา" ซึ่งการสร้างความพอใจตามหลักทศพิธราชธรรมข้อที่ ๑๐ นั้น มีนัยที่ชี้ไปถึงการตัดสิน และแบ่งปันผลประโยชน์แก่กลุ่มคนต่างๆ ที่อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างเที่ยงธรรมโดยปราศจากอคติ

สรุปแล้ว "ความยุติธรรม" ในโลกทัศน์ของพระพุทธศาสนาจะสามารถเทียบเคียงคำว่ายุติธรรมใน ๒ ความหมายใหญ่ๆ คือ

๑) ยุติธรรมในความหมายของวินัย หมายถึง "ความชอบธรรม" หรือ "ประกอบด้วยธรรม" บาลีใช้คำว่า "ธัมมิกะ" โดยในวินัยกล่าวถึงประเด็นนี้เอาไว้ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินหลักอริกธัมม์ หรือความขัดแย้ง โดยให้ใช้วิธีการที่ชอบธรรม หรือวิธีเป็นธรรมแก่คู่กรณี โดยผู้ตัดสินต้องเป็นบุคคลที่เป็นธรรม หรือชอบธรรม (ธัมมิกบุคคล) คำนี้ จะสอดคล้องกับคำว่า "Rightness" ในภาษาอังกฤษมากที่สุด เพราะหากจะเทียบเคียงแล้ว วินัยของพระภิกษุมีลักษณะเดียวกันกับกฎหมายที่ใช้เป็นกรอบในการปฏิบัติของบุคคลทั่วไปในสังคม

๒) ยุติธรรมในความหมายของพระสูตร หมายถึง "ความเที่ยงธรรม" หรือ "ความไม่คลาดเคลื่อนจากธรรม" (อวิโรธนะ) ซึ่งเป็นทศพิธราชธรรมข้อที่ ๑๐ โดยหลักธรรมชุดนี้เป็นหลักการสำคัญสำหรับนักปกครองที่มีหน้าที่สำคัญในการทำให้บุคคลอื่น หรือผู้ใต้ปกครองพึงพอใจ (ราชา) ความเที่ยงธรรมในบริบทนี้ หมายถึง ความหนักแน่น ถือความถูกต้อง ไม่เอนเอียงหวั่นไหวด้วยคำพูด อารมณ์ หรือลาภสักการะใดๆ ด้วยความอคติ จะเห็นว่า การขาดความ

ยุติธรรม หรือเที่ยงธรรมเป็นผลอันเนื่องมาจากสภาพจิตของบุคคลใดบุคคลหนึ่งคลาดเคลื่อนจากธรรม คือ เที่ยงธรรมด้วยอิทธิพลของอคติ

ยิ่งเข้าใจความยุติธรรมตามกฎหมายชาติ ยิ่งเข้าใจความยุติธรรมตามกฎหมายแห่งสังคม

จากการให้คำจำกัดความในลักษณะดังกล่าว คำว่า "ยุติธรรม" ในความหมายของพระพุทธศาสนาจึงหมายถึง "ความชอบธรรม และความเที่ยงธรรม" แต่การจัดวางคำว่า "เที่ยงธรรม" เอาไว้เป็นเบื้องต้นนั้น หากมองในเชิงสังคมวิทยา ความเที่ยงธรรมเป็นตัวแปรสำคัญที่จะนำไปสู่ความชอบธรรม หรือข้อตกลงที่เป็นธรรมของกลุ่มคนต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข

ถึงกระนั้น ความยุติธรรมกับความได้สองความหมาย คือ "ความยุติธรรมตามกฎหมายแห่งทางสังคม" กับ "ยุติธรรมตามกฎหมายแห่งธรรมชาติ" ซึ่งความยุติธรรมตามกฎหมายแห่งสังคมเป็นระเบียบหรือกฎหมายที่มนุษย์ที่อาศัยอยู่ร่วมกันในฐานะเป็นสัตว์สังคมได้สร้างขึ้นโดยการเห็นพ้องต้องกัน อาจจะเป็นการประนีประนอมผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มคนที่มีอำนาจ หรือการมีฉันทามติร่วมกันของคนกลุ่มใหญ่ก็ตาม ซึ่งการออกแบบกฎหมายดังกล่าว อาจจะสอดคล้องกับวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ความเชื่อ ค่านิยม ลัทธิ และศาสนา

ในขณะที่ความยุติธรรมตามกฎหมายแห่งธรรมชาตินั้น เป็นความยุติธรรมที่สอดคล้องกับกฎหมายของธรรมชาติ (Natural Law) ซึ่งพระพุทธศาสนาเรียกกฎหมายชาตินี้ว่า "นิยาม" โดยแบ่งออกเป็น ๕ ประการ คือ

๑. อุตุนิยาม (Physical Laws) คือ กฎธรรมชาติที่ครอบคลุม ความเป็นไปของปรากฏการณ์ในธรรมชาติ เกี่ยวกับวัตถุที่ไม่มีชีวิตทุกชนิด เช่น ปรากฏการณ์ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า แม้กระทั่งการเกิดและการดับสลายของโลกก็เป็นไปตามกฎธรรมชาติข้อนี้

๒. พืชนิยาม (Biological Laws) คือ กฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปของสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ กฎธรรมชาตินี้ เมื่อเรานำเมล็ดข้าวเปลือกไปเพาะ ต้นไม้ที่งอกออกมาจะต้องเป็นต้นข้าวเสมอ หรือ ช้างเมื่อคลอดลูกออกมาแล้วก็ย่อมเป็นลูกช้างเสมอ ความเป็นระเบียบนี้พุทธศาสนาเชื่อว่าเป็นผลมาจากการควบคุมของพืชนิยาม

๓. จิตนิยาม (Psychic Laws) คือ กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับกลไกการทำงานของจิต จิตจึงมีกฎเกณฑ์ในการทำงาน เปลี่ยนแปลงและแสดงพฤติกรรม เป็นแบบฉบับเฉพาะตัว ทั้งนี้สุขทุกข์ ดีชั่วของบุคคลใดบุคคลหนึ่งจึงขึ้นอยู่กับ การปรุงแต่งของจิต

๔. กรรมนิยาม (Kamic Laws) คือ กฎการให้ผลของกรรม กรรมคือ การกระทำที่ประกอบด้วยความตั้งใจ แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ กรรมดีและกรรมชั่ว กรรมดีย่อมตอบสนองในทางดี กรรมชั่วย่อมตอบสนองในทางชั่ว นี่คือ กฎแห่งกรรมนั่นเอง

๕. ธรรมนิยาม (General Laws) คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งทั้งหลาย เป็นกฎสากลที่ครอบคลุม ความเป็นไปทั้งฝ่ายจิตและฝ่ายวัตถุ กฎข้อนี้มีขอบเขตครอบคลุมกว้างขวางที่สุด กฎ ๔ ข้อข้างต้นสรุปประมวลลงในข้อสุดท้ายนี้

จะเห็นว่า ความยุติธรรมตามกฎหมายชาติจึงไม่ได้อยู่กับตัวแปรที่บุคคล หรือสังคม กำหนดขึ้นมา หากแต่เป็นการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุและปัจจัยตามหลัก ของอทิปปัจจยตาที่ว่า "เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด" กลุ่มคนต่างๆ ที่อาศัยอยู่ ร่วมกันได้อย่างสันติสุขในสังคมจึงมีความจำเป็นที่จะต้องออกแบบระเบียบหรือกฎเกณฑ์ต่างๆ ให้สอดคล้อง หรือใกล้เคียงกับกฎหมายชาติให้มากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากสามารถ ดำเนินการออกแบบให้ประสานสอดคล้องเป็นหนึ่งในเดียวกับกฎหมายชาติ ย่อมสามารถเป็น หลักประกันถึงการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข อย่างไรก็ดี มนุษย์จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้อง เรียนรู้ และเข้าใจความยุติธรรมตามกฎหมายเกณฑ์ธรรมชาติอย่างลึกซึ้งเพื่อจะได้ออกแบบความ ยุติธรรมตามกฎหมายเกณฑ์ของสังคมให้มีระบบ และกลไกที่ประสมกลมกลืนกันมากยิ่งขึ้น

พระพุทธเจ้าจึงทรงนำเสนอ หรือออกแบบความเที่ยงธรรมโดยไม่ประสงค์ให้จิตใจ ของมนุษย์คลาดเคลื่อนจากธรรมเพราะอิทธิพลของอคติ คำตอบที่พอจะตอบได้ในขณะนี้ น่าจะมี ๒ ประการ คือ

๑. มุ่งหวังไม่ห้ามมนุษย์เอาเปรียบซึ่งกันและกันส่งผลให้สังคมเกิดความสูญเสียดุลย ภาพ จนนำไปสู่การไม่เคารพสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคระหว่างกันและกัน หากมองใน มุมนี้ ความยุติธรรมจึงไม่ใช่สิ่งเดียวกันกับเสรีภาพ หรือเสมอภาค หากแต่เป็นพื้นที่ให้สิทธิ เสรีภาพ เสมอภาค และภราดรภาพได้สำแดงตัวเองออกมาในเชิงบวกมากยิ่งขึ้น นั่นหมายความว่า หากสังคม หรือบุคคลใดเปิดพื้นที่ให้แก่ความยุติธรรมได้ทำงานเต็มศักยภาพ สังคมนั้นจะ เป็นสังคมที่อุดมไปด้วยการเคารพในสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค และภราดรภาพ ตัวอย่าง อย่างที่เห็นได้ชัด คือ ประเด็นเรื่องการปฏิเสธรวรรณะของพระพุทธเจ้า การหยิบยื่นประเด็นเรื่อง ความเที่ยงธรรม หรือการเปิดพื้นที่ให้มนุษย์ได้พัฒนาตัวเองอย่างไร้ขีดจำกัด จึงทำให้มนุษย์ได้ พัฒนาตัวเองอย่างไร้ขีดจำกัด ตั้งแต่แ่งมุมเชิงกายภาพไปจนถึงจิตภาพคือการเข้าถึงความจริง สูงสุด หนึ่งในกลุ่มคนที่สามารถพิสูจน์ทราบข้อเท็จจริงดังกล่าวได้ดีที่สุดนอกจากสาวกของ พระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาลที่ศรัทธาในคุณค่าของความยุติธรรมจนสามารถแหวกเมฆหมอก ของวรรณะ และเพียรพยายามพัฒนาตัวเองจนกลายเป็นประธานคณะกรรมการร่างกฎหมาย รัฐธรรมนูญของประเทศอินเดียฉบับแรกและฉบับเดียวที่ใช้ในขณะนี้

๒. มุ่งหวังที่จะให้มนุษย์ปฏิบัติต่อการและกันเชิงบวก ด้วยความรัก เคารพ ให้ เกียรติในศักดิ์ศรี และคุณค่าของความเป็นมนุษย์ให้เหมาะสมกับฐานะของ "ความเป็นผู้ยกระดับ จิตใจของตัวเองให้สูงขึ้น" ภายใต้มนทัศน์ที่ว่า "เรารักความสุข เกลียดกลัวความทุกข์ ฉันทคนอื่น ๆ ก็รักความสุขเกลียดกลัวความทุกข์ ฉันทนั้นเหมือนกัน การเข้าใจความจริงเช่นนี้ จะทำ ให้เราปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยความเป็นธรรม และเที่ยงธรรม หลีกเลียงการคิด พูดย หรือแสดง พฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่สื่อแสดงให้เห็นถึงการละเมิดสิทธิและเสรีภาพของคนอื่น ๆ ด้วย การมุ่งมั่นและใส่ใจที่จะปฏิบัติต่อคนอื่น ๆ ในสังคมอย่างเสมอภาค เท่าเทียม และเป็นธรรม

ตั้งแต่การแบ่งปัน ทรัพยากร ผลประโยชน์ ความต้องการ ไปจนถึงความรักเพื่อนร่วมโลกโดยไม่แบ่งเขาแบ่งเราเพียงเพราะความคิด ความเชื่อ วัฒนธรรม ชาติพันธุ์ และภาษาที่แตกต่างกัน

สรุปแล้ว เป้าหมายของการนำเสนอหลักการเรื่อง "ความยุติธรรม" ในกรอบของความเที่ยงธรรม และไร้อคติ นั้น จะนำไปสู่การสร้างชีวิต และสังคมที่เป็นธรรมมากยิ่งขึ้น จึงชอบแล้วที่พระพุทธเจ้าพยายามจะย้ำเตือนว่า "ธรรมนั้นแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม" เพราะเมื่อใดก็ตามที่เราให้ความใส่ใจ และรักษาความยุติธรรม หรือเที่ยงต่อธรรม เมื่อนั้น ความยุติธรรมที่เราเพียรพยายามที่จะปฏิบัติหน้าที่อย่างเที่ยงตรงนั้นจะทำให้หน้าที่รักษาชีวิต และสังคมให้เกิดดุลยภาพ และทำให้มนุษย์ที่อยู่ร่วมกันในฐานะเป็นสัตว์สังคมสามารถอยู่ด้วยกันอย่างไว้นิ่งเชื่อใจซึ่งกันและกัน ไม่หวาดระแวงสงสัย อันจะส่งผลให้เกิดการเชื่อมสมานความสัมพันธ์ระหว่างกัน และกันมากยิ่งขึ้นโดยลำดับทั้งต่อหน้า และลับหลัง ทั้งในโลกนี้ และโลกต่อๆ ไปในฐานะเพื่อนมนุษย์ที่เกิดแก่ เจ็บ และตายอย่างเสมอภาค เท่าเทียม และเที่ยงธรรม

อย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติพระวินัย เพื่อเป็นแนวในการประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์ แต่การบัญญัติวินัยนั้นก็ทรงบัญญัติเป็นพระสงฆ์มิได้บัญญัติตามลำพัง ต้องให้เกิดเรื่องก่อน แล้วประชุมสอบสวนแล้วบัญญัติพระวินัยท่ามกลางพระสงฆ์ ด้วยความเห็นชอบของพระสงฆ์ต่างพร้อมใจกันนำไปปฏิบัติ การทำกรรมต่างๆ ของสงฆ์ ยกเว้นอบโลกนกรรม ล้วนให้ทำเป็นการสงฆ์ทั้งสิ้น กล่าวคือ

ญัตติกรรม-ทำด้วยสงฆ์จตุรกร คือ ๔ รูปขึ้นไป เช่นการสวดปาติโมกข์

ญัตติทุติยกรรม-ทำด้วยสงฆ์ปัญจกรคือ ๕ รูปขึ้นไป เช่น เรื่องกฐิน

ญัตติจตุตถกรรม-ทำด้วยสงฆ์ ทสกร คือ ตั้งแต่ ๑๐ รูปขึ้นไปยกเว้นในที่กัณดาร เช่นการอุปสมบท

การให้มนต์ การสวดอัphan ก็ต้องใช้สงฆ์ตั้งแต่ ๒๐ รูปขึ้นไป จึงกล่าวได้ว่า

พระวินัย คือ รัฐธรรมนูญ และกฎหมายต่างๆ

พระสงฆ์ คือ สมาชิกสภาผู้แทน

คุณสมบัติของพระสงฆ์ คือ คุณสมบัติของสมาชิก

อำนาจพระสงฆ์ คือ อำนาจอธิปไตย

อธิกรณ์สงฆ์ทั้ง ๔ คือ

ก. วิวาทาธิกรณ์-การขัดแย้งกันเกี่ยวกับธรรมวินัย

ข. อนูวาทาธิกรณ์-การโจทก์กันด้วยอาบัติต่างๆ

ค. อาปัตตาธิกรณ์-การละเมิดอาบัติต่างๆ

ง. กิจจาธิกรณ์-กิจของสงฆ์ที่เกิดขึ้นที่จะพึงทำด้วยสงฆ์จำนวนต่างๆ

ต่างก็จะต้องระงับด้วยวิธีการที่เรียกว่า อธิกรณ์สมณะ ๗ คือ

๑. สัมมุขาวินัย ระงับต่อหน้าสงฆ์ต่อหน้าบุคคลต่อหน้าวัตถุ

๒. สติวินัย การระงับด้วยการให้เกียรติแก่พระอรหันต์ ผู้มีสติสมบูรณ์

๓. อมูพหกวินัย การระงับเหตุด้วยการยกเว้นให้แก่ผู้ทำผิดในขณะที่เป็นบ้า คือได้หลงไปแล้ว

๔. เยภุยยสิกา ระงับด้วยเสียงข้างมากลงมติ

๕. ปญญาตการณะ ระงับด้วยการทำตามปญญา

๖. ตัสสปาปิยสิกากรรม ระงับด้วยการลงโทษศัตรูผู้ถูกสอบสวนแล้วพูดไม่อยู่กับร่องกับรอย ให้การรับแล้วปฏิเสธ ปฏิเสธแล้วรับเป็นต้น

๗. ตินวัตถการกวินัย ระงับด้วยการประนีประนอมทั้งสองฝ่าย ดุจเอาหญ้าทับสิ่งสกปรกไว้ไม่ให้มีกลิ่น

ทั้งอธิกรณ์และการระงับต้องทำการสงฆ์เป็นส่วนใหญ่ ดุจการตั้งกรรมาธิการฝ่ายต่างๆ ฉะนั้นจึงเป็นการทำงานเป็นกลุ่มเป็นทีม

และในการประชุมทำกรรมต่างๆ เป็นการสงฆ์นั้น ต้องมีมติเป็นเอกฉันท์ จริงๆ ถ้ามีข้อข้องใจมีสิทธิ ยับยั้ง (Veto) ได้ แม้เพียงเสียงเดียวสงฆ์ทั้งหมดก็ต้องฟังตั้งทำกรรมวาจาว่า

“ยสฺสยสฺมโต ขมติ...”

.....โส ตถุหฺสยสฺส น ขมติ โส ภาเสยฺย”

“ถ้ากรรมนี้ ชอบใจต่อท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงเงี้ยว ถ้าไม่ชอบใจต่อท่านผู้ใดท่านผู้นั้นพึงพูดขึ้น”

อนึ่งการทำกรรมอันใดก็ตาม พระวินัยจะต้องพร้อมเพรียงกัน ดังคำขึ้นต้น ของกรรมวาจาว่า

“ยถิ สงฺฆสฺส ปตฺตกฺลลํ”

ซึ่งแปลว่า “ถ้าความพร้อมพร้อมของสงฆ์ พร้อมแล้ว... สงฆ์พึงทำ...” ดังนี้.

นี่คือเนื้อความใน มหาขันธกะ มหาวรรค พระไตรปิฎกเล่ม ๔

๒. แนวความคิดเรื่องประชาธิปไตย ตามแนวพระสูตรตันตปิฎก ซึ่งอาจนำมาเป็นประเด็นในการวิจารณ์ ได้ดังต่อไปนี้

๑) หลักเสรีภาพทางความคิด พระพุทธเจ้าได้ให้โอกาสแก่ชาวกาลามะในการที่จะเชื่อหรือไม่เชื่อ คำสอนของนักบวช ที่มาเผยแพร่คำสอนด้วยข้อความต่อไปนี้

“ดูกรกาลามะทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าเชื่อ เพียงเพราะ

๑. การฟังตามกันมา (มา อนุสฺสเวน)

๒. การถือกันสืบๆ มา (มา ปรมฺปราย)

๓. ชาวเล่าลือ (มา อิติกิริยา)

๔. การอ้างตำรา (มา ปิฎกสมฺปทาเนน)

๕. การใช้ตรรกะ (มา ตกฺกเหตุ)

๖. การอนุমান (มา นยเหตุ)

๗. การตรึงตรองตามอาการ (มา อาการปริวิตกุณ)

๘. เข้าได้กับทฤษฎีที่ตนคิดไว้ (มา ทิฏฐินิซุฆานนตยา)

๙. มองเห็นลักษณะที่น่าเชื่อถือได้ (มา ภพพรูปตยา)

๑๐. สมณะ นี่เป็นครูของเรา (มา สมโณ โน ครูติ)

ต่อเมื่อได้รู้เข้าใจ ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านั้น เป็นอกุศล เป็นกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เป็นต้นแล้ว จึงควรละ หรือ ถือปฏิบัติตามนั้น”^{๓๔}

๒) หลักความเสมอภาค ในพระธรรมวินัย จะเห็นได้จากหลักความอัศจรรย์ของพระธรรมวินัย ๘ อย่าง

เปรียบเทียบกับความอัศจรรย์ของมหาสมุทร ๘ อย่าง ดังนี้

(๑) ธรรมวินัย หรือพระพุทธศาสนามีการศึกษาตามลำดับทำตามลำดับปฏิบัติตามลำดับ ทางตลอดอรรถัตตมรรค ด้วยการทำต่อเนื่องจนมหาสมุทรลุ่มลึกตามลำดับ

(๒) สวากของพระพุทธเจ้าที่แท้ไม่ล่งลึกขบที่ทรงบัญญัติแล้ว แม้จะต้องสละชีวิตก็ยอม มหาสมุทรไม่ล้นฝั่ง

(๓) สงฆ์ ย่อมกันคนชั่วให้ห่างไกล ดุจทะเลขัดขากศพให้เข้าสู่ฝั่งฉะนั้น

(๔) วรรณะ ๔ ออกบวชแล้วย่อมละซึ่งชื่อโคตร ในกาลก่อนถึงการนับว่าเป็นสมณศากยบุตร ดุจน้ำจากแม่น้ำทั้งหลาย เมื่อถึงมหาสมุทรแล้ว ก็เป็นน้ำมหาสมุทรอันเดียวกัน

(๕) แม้ฝนตก มหาสมุทรก็ไม่ปรากฏความพร่องและความเต็ม ฉนใด ภิกษุในธรรมวินัย ที่ดับกิเลสด้วยนิพพานธาตุ ย่อมไม่ทำนิพพานให้เต็ม

(๖) พระธรรมวินัย มีรสเดียว คือ วิมุตติรส-รสแห่งความหลุดพ้น มหาสมุทรมีรสเดียวคือ รสเค็ม (เอกรโส-โลณรโส, เอกรโส-วิมุตติรโส)

(๗) มหาสมุทรเต็มไปด้วยรัตนนานาประการ ฉนใด พระธรรมวินัยก็มากด้วยธรรมรัตนะ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔, อินทรีย์ ๕, พละ ๕, โพชฌงค์ ๗, มรรค ๘, ฉนนั้น

(๘) มหาสมุทร เป็นที่อยู่ของสัตว์มีชีวิตใหญ่ๆ เช่น ปลาตมิติมังคลา ติปริมังคลา อสุร นาค คนธรรพ์ ฉนใด พระธรรมวินัยก็มีอริยบุคคล ๔ และผู้ปฏิบัติเพื่อเป็นอริยบุคคล ๔ ฉนนั้น เหตุนี้ จึงทำให้ภิกษุยินดียิ่งในธรรมวินัย”^{๓๖}

๓) หลักความเป็นพี่เป็นน้องกัน หรือ ภราดรภาพ คือ สหธรรมิก ผู้ปฏิบัติธรรมร่วมกัน ควรมีธรรมต่อไปนี้

ก. สังคหวัตถุ ๔ คือ แบ่งปัน, พุดไพเราะ, บำเพ็ญประโยชน์และวางตัวเคียงบ่าเคียงไหล่ ร่วมสุขร่วมทุกข์”^{๓๗}

^{๓๔} อจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๐๕/๒๔๑.

^{๓๖} อจ.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๑๐๗/๒๐๐๗.

ข. สาราณียธรรม ๖ คือจะพูด จะทำ จะคิด ก็ประกอบด้วย เมตตาจิต แบ่งปัน
ลากันอย่างทั่วถึง, มีศีลเสมอกันและมีทศนะเสมอกัน^{๓๘}

ค. หลักอปริหานิยธรรม ๗ คือ

- หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์
- เมื่อประชุมก็พร้อมกันเข้าประชุม และพร้อมเพรียงกันเลิกประชุม
- ไม่ทำลายหลักการเดิม
- เคารพผู้หลักผู้ใหญ่
- คุ่มครองกุลสตรี มิให้ถูกข่มเหง
- เคารพ เจริญ อนุสาวรีย์คนสำคัญของชาติ
- ให้การคุ้มครองอารักขาสมณะชีพราหมณ์ ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในรัฐ^{๓๙}

๔) หลักการใช้ธิปไตย พระพุทธเจ้าทรงนิยาม ธรรมาธิปไตย คือ เอาหลักการเป็นใหญ่ มิใช่ อัตตาธิปไตย เอาตนเป็นใหญ่ หรือ โลกาธิปไตย เอาโลกหรือพวกพ้องเป็นใหญ่ ดังพระองค์แสดงไว้อย่างชัดเจน

“ที่ใดไม่มีสัตบุรุษ

ที่นั่นมิใช่สภา”

สัตบุรุษ คือ ผู้รู้จักเหตุผล-รู้จักคน รู้จักประมาณ-รู้จักกาล-รู้จักชุมชน และรู้จักความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล จึงอาจกล่าวได้ว่า

พระธรรมวินัย ของพระพุทธเจ้าเป็นหลักการปกครองของพระสงฆ์ โดยพระสงฆ์ และเพื่อพระสงฆ์อันมีประโยชน์ ๑๐ อย่าง เป็นเป้าหมาย คือ

๑. เพื่อหมู่คณะยอมรับว่าดี
๒. เพื่อให้หมู่คณะมีความผาสุก
๓. เพื่อข่มคนชั่ว
๔. เพื่อปกป้องคนดี
๕. เพื่อขจัดทุกข์ในปัจจุบัน
๖. เพื่อตัดทุกข์ในอนาคต
๗. เพื่อผู้ที่ยังไม่ศรัทธาได้มีความศรัทธา
๘. เพื่อรักษาจิตของคนที่ศรัทธาอยู่แล้ว ให้เลื่อมใสยิ่งๆ ขึ้นไป
๙. เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม คือ พระพุทธศาสนา

^{๓๗} อด.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๔๒.

^{๓๘} อด.ฉกก. (ไทย) ๒๒/๒๘๒/๓๒๑.

^{๓๙} อด.สตตก. (ไทย) ๒๓/๒๐/๑๘.

๑๐. เพื่ออนุเคราะห์พระวินัย คือ หลักการอันดีงาม ของการอยู่ร่วมกันโดยสันติ อย่างที่เรียกว่า “มีสันติสุขในส่วนตน และสันติภาพในส่วนรวม”

ดังนั้น ธรรมาธิปไตย (Supremacy of the Dhamma) ในทางพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า ธรรมาธิปไตย (Supremacy of The Dhamma) หมายถึง การถือธรรมคือความถูกต้อง เป็นใหญ่ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ทรรศนะ คือ

๑. ในแง่ของการประพฤติปฏิบัติธรรม คำว่า ธรรมาธิปไตย (Supremacy of The Dhamma) เป็นการปรารภพระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ หากประพฤติตามก็จะ ได้รับความสุข (Happiness) หรือ โลกุตตรสุข อันเป็นความสุขที่มีได้อิงอามิสต่าง ๆ หรือเจือปน ด้วยกิเลสตัณหาใดๆ ไม่ ดังพุทธศาสนสุภาษิตว่า

ธรรมที่ประพฤติดีแล้ว นำสุขมาให้^{๔๐}

ผู้มีปิตินิธรรม อยู่เป็นสุข^{๔๑}

ผู้ประพฤติธรรม อยู่เป็นสุข^{๔๒}

ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในอาธิปไตยสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย...ธรรมาธิปไตย เป็นอย่างไร คือภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ในป่าบ้าง อยู่ตามโคนไม้บ้าง อยู่ในเรือนว่างบ้าง ย่อมเห็นประจักษ์ว่า “เราออกบวชจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ เราออกบวชจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งความมีหรือความไม่มีเช่นนั้น อนึ่ง เราถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสครอบงำ ชื่อว่าถูกทุกข์ครอบงำ มีทุกข์อยู่ตรงหน้า ทำอย่างไร การทำ ที่สุดของทุกข์ทั้งสินนี้จะพึงปรากฏพระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึง เห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้ เฉพาะตน ก็เพื่อนพรหมจรรย์ผู้รู้เห็นอยู่ มีอยู่ การที่เราบวชในธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้วอย่างนี้พึงเกียจคร้านประมาทอยู่นั้นไม่สมควรแก่เราเลย” ภิกษุนั้นย่อมเห็นประจักษ์ว่า “ความเพียรที่เราเริ่มไว้แล้วจักไม่ย่อหย่อน สติที่ตั้งมั่นแล้วจักไม่เลอะเลือน กายที่สงบแล้วจักไม่ กระสับกระส่าย จิตที่ตั้งมั่นแล้วจักมีอารมณ์แน่วแน่” เรื่อยกธรรมเท่านั้นให้เป็นใหญ่ ละอกุศล บำเพ็ญกุศล ละกรรมที่มีโทษ บำเพ็ญกรรมที่ไม่มีโทษ รักษาตนให้บริสุทธิ์ ภิกษุทั้งหลาย นี้ เรียกว่า ธรรมาธิปไตย^{๔๓}

^{๔๐} ดูเพิ่มเติมใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘, หน้า ๒๘.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

^{๔๓} อจ. ดิก. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๓.

ในแง่ของปรัชญาการปกครอง คำว่า ธรรมาธิปไตย (Supremacy of the Dhamma) หมายถึง การปกครองที่ยึดถือธรรมหรือความถูกต้องเป็นใหญ่การตัดสินใจทุกอย่างขึ้นอยู่กับความถูกต้องเท่านั้น ไม่ได้อิงอาศัยอำมาตย์สินจ้าง หรือเกียรติยศ รวมถึงพรรคพวก ญาติพี่น้องแต่อย่างใดไม่ การปกครองในลักษณะนี้จำเป็นอย่างยิ่งที่จะนำมาใช้กับทุกยุคสมัย เพราะไม่มีสิ่งใดที่จะเป็นอมตะเหมือนพระธรรม (ความถูกต้อง) ดังที่กล่าวว่า ความจริงเป็นสิ่งไม่ตาย^{๔๔} แม้จะกล่าวอีกสักกี่ครั้งก็ยุคสมัยก็คงเป็นอยู่อย่างนั้น อำนาจสูงสุดขึ้นอยู่กับธรรมะคือความถูกต้องโดยไม่คำนึงว่าจะเป็นความเห็นของคนส่วนใหญ่หรือคนส่วนน้อยก็ตาม แม้จะเป็นความเห็นของบุคคลคนเดียว (ปัจเจกบุคคล) ทว่าเป็นความเห็นที่ชอบธรรมหรือเป็นความเห็นที่ถูกต้องแล้ว ก็ถือเอาตามนั้น

ในอธิปไตยทั้ง ๓ นั้น พระพุทธเจ้าทรงยกย่องธรรมาธิปไตยว่าประเสริฐที่สุด โลกาธิปไตยก็ยิ่งดีกว่อัตตาริปไตย ถึงอย่างไรพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ตำหนิระบบเผด็จการที่ใช้อัตตาริปไตย ถ้าหากเผด็จการนั้นยึดมั่นในธรรมในความถูกต้อง เป็นธรรม ชอบธรรม มีความรักความเมตตา ความปรารถนาดีต่อผู้อยู่ใต้ปกครองต่อประชาชนเหมือนพ่อปกครองลูก (Paternalism) และมีได้ยกย่องว่าระบอบประชาธิปไตยหรือโลกาธิปไตยนั้นประเสริฐที่สุด แม้นักปรัชญาเมธีทางการเมืองยุคปัจจุบัน ก็เห็นด้วยกับพระพุทธเจ้าโดยกล่าวว่า ประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองที่เลวน้อยที่สุด^{๔๕}

สรุปได้ว่า คำว่า ธรรมาธิปไตย คือ การมีธรรมเป็นใหญ่ หรือจะหมายความว่า การถือธรรมเป็นใหญ่ เป็นหลักในการบริหารจัดการ ซึ่งมาจากศัพท์ว่า ธรรม + อธิปไตย ความหมายในที่นี้ คือแนวคิดใช้ธรรมะเป็นสำคัญไม่ว่าจะเป็นระบอบ หรือตัวผู้บริหาร ก็จำเป็นต้องมีธรรมนำการบริหารจัดการทั้งสิ้น ธรรมาธิปไตยเป็นแนวความคิดที่ถือธรรมเป็นหลักชัยแห่งการบริหาร จัดการบ้านเมืองหรือองค์กรให้มีความเจริญก้าวหน้ามั่นคง สร้างความสามัคคีปรองดองคนในชาติและเป็นที่ยอมรับของคนทุกฝ่าย ผู้เข้ามาสู่อำนาจจะต้องเป็นผู้ที่มีธรรม โดยธรรม และเพื่อธรรม การปกครองระบบนี้จึงไม่ใช่ทฤษฎีที่ว่าด้วยระบบการปกครองอย่างเช่นระบบการปกครองทั่ว ๆ ไปในปัจจุบันอย่างที่ชาวตะวันตกเข้าใจกัน ซึ่งอาศัยความถูกต้อง ความดี หรือเหตุผล เป็นที่ตั้งนั้นยังไม่พอที่จะให้เป็นหลักสำคัญทางการเมืองได้และจะให้ เป็นระบอบการปกครองยิ่งไม่ได้ เพราะธรรมาธิปไตยไม่ใช่ระบอบการปกครอง แต่อาจใช้ธรรมาธิปไตยเป็นหลักสำคัญทางการเมืองได้ ผู้ปกครองจะต้องรู้ธรรม คือเข้าใจเหตุการณ์และปัญหาทางด้านการเมือง สภาพทางสังคม และทางด้านเศรษฐกิจ ผู้ปกครองจะต้องเป็นธรรม คือเมื่อรู้เข้าใจแล้วจะต้องใช้วิธีดำเนินการหรือแก้ปัญหาอย่างเป็นธรรม อย่างถูกต้องตามที่ควร

^{๔๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑, หน้า ๔๒๘.

^{๔๕} วิรัช ธีรพันธุ์เมธี, พุทธปรัชญาการปกครอง, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕.

และจะต้องใช้วิธีการที่ดีงามด้วย ผู้ปกครองจะต้องมีธรรม คือต้องยึดมั่นในความดีงามทั้งทางกาย วาจา ใจ ผู้ปกครองจะต้องเป็นผู้ชอบธรรม คือเป็นผู้ปกครองตามกติกาสังคมหรือระบอบการปกครองอันเป็นที่ยอมรับในสังคมนั้นโดยสุจริต และผู้ปกครองจะต้องสร้างธรรม คือทำให้เกิดความเป็นธรรมในกิจการต่าง ๆ ของรัฐหรือสังคม ต้องทำให้ประชาชนเป็นคนมีธรรม ประจำใจและตัดสินใจต่าง ๆ โดยใช้เหตุผลและความดีงามเป็นหลักการ

หลักธรรมาธิปไตยมิใช่ระบบการปกครองโดยตรง แต่สามารถนำไปใช้กับการทำงานทุกระบบได้ เช่น ด้านการเศรษฐกิจ การศึกษา สังคม ฯลฯ ดังนั้น ในแง่ธรรมประยุกต์ ก็สามารถนำมาพิจารณาในด้านการบริหารการปกครองได้ ดังจะเห็นว่า นักปกครองผู้ยิ่งใหญ่คือพระเจ้าจักรพรรดิ ตามคติของพระพุทธศาสนา ต้องมีหน้าที่ ๑ อย่างใน ๕ ประการ คือ ธรรมาธิปไตย ซึ่งมีความหมายว่ายึดธรรมเป็นใหญ่ ได้แก่ ยึดถือความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผล หลักการ กฎกติกาที่ชอบธรรม เป็นบรรทัดฐาน เคารพธรรม เชิดชูธรรม นิยมธรรม ตั้งตนอยู่ในธรรม ประพฤติธรรมด้วยตนเอง^{๔๖} ดังนั้น ถ้าเราพิจารณาตามจกักวัตติสูตร ย่อมมองเห็นว่าผู้ปกครองไม่ว่าจะเป็นระบบใด จะต้องยึดความถูกต้อง ความยุติธรรม หรือความดีความงามทุกอย่างเป็นหลัก เรียกว่าทุกสิ่งทุกอย่างต้องโปร่งใส ไม่เกิดปัญหาอาชกรรมในสังคมไม่ว่ากรณีใดๆ ดังนั้น ผู้ปกครองที่เป็นพระราชาก็ได้นามว่า “ธรรมราชา” และนี่คือระบบ “ธรรมรัฐ” (Good Governance) ที่เราพยายามนำมาใช้ในระบบการปกครองปัจจุบัน

๒.๓ หลักธรรมที่เกื้อหนุนหลักหลักธรรมาธิปไตย

หลักธรรมที่เกื้อหนุนหรือหลักธรรมสำหรับปกครองตามหลักธรรมาธิปไตยซึ่งสังคมไทยเป็นสังคมพุทธ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้ถือธรรมะคือความถูกต้องตามเหตุผลเป็นประมาณ ที่เรียกว่าธรรมาธิปไตย ไม่สอนให้ถือตนเองเป็นใหญ่หลักคำสอนเรื่องผู้เห็นธรรมชื่อว่าเห็นพระพุทธเจ้า คำสอนเรื่องอามิสบูชาและปฏิบัติบูชาและการตั้งพระธรรมวินัยไว้เป็นพระศาสดาแทนพระองค์ของพระพุทธเจ้าก็เป็นการสอนแบบธรรมาธิปไตย^{๔๗} นับว่าหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นหลักธรรมที่กว้างที่ครอบคลุมถึงคุณงาม ความดีนับว่าทันสมัยและทรงคุณค่าและสูงในคุณค่า รวมทั้งหลักเรื่องการทำความดีเพราะเห็นแก่ความดี ซึ่งผู้วิจัยจะขอเสนอหลักธรรมที่เกื้อหนุนหลักธรรมาธิปไตย คือ ทศพิธราชธรรม ๑๐ อปรีหานิยธรรม ๗ สังคหวัตถุธรรม ๔ พรหมวิหาร ๔ และอคติ ๔ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^{๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕/๖๕.

^{๔๗} http://region๕.prd.go.th/ewt_news.php?nid=๓๗๙&filename=project [๒๐ พฤศจิกายน

๒.๓.๑ ทศพิธราชธรรม ๑๐

ทศพิธราชธรรม คือ จริยวัตร ๑๐ ประการที่พระเจ้าแผ่นดินทรงประพฤติเป็น หลักกรรมประจำพระองค์ หรือกิจวัตรที่พระราชควรประพฤติ คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง และธรรมะของนักปกครอง^{๔๘} และเป็นคุณธรรมประจำตนของผู้ปกครองบ้านเมืองให้มีความ เป็นไปโดยธรรม และยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชนจน เกิดความชื่นชมยินดี ซึ่งความจริง แล้วไม่ได้จำเพาะเจาะจงสำหรับพระเจ้าแผ่นดินหรือผู้ปกครองแผ่นดินเท่านั้น บุคคลธรรมดาที่ เป็นผู้บริหารระดับสูงในทุกองค์กรก็พึงใช้หลักธรรมเหล่านี้ ทศพิธราชธรรม^{๔๙} เรียกอีกอย่างหนึ่ง ว่า “ราชธรรม ๑๐” นี้ ปรากฏอยู่ในพระสูตร ขุททกนิกาย ชาดก ปรากฏพระคาถา ดังนี้

ทานํ สีลํ ปริจาคํ อาชชวํ มทุทวํ

ตปํ อุกุโธ อวิหีสญจ ขนฺติญจ อวิโรธนํ^{๕๐}

๑. ทาน (ทาน) หมายถึง การให้ การเสียสละ นอกจากเสียสละทรัพย์สิ่งของแล้ว ยัง หมายถึงการให้น้ำใจแก่ผู้อื่นด้วย การเป็นผู้ให้เป็นคุณธรรมข้อแรกของนักบริหารตามหลักทาง พุทธศาสนา การให้นั้นมีอยู่ ๒ อย่างคือ อมิสทาน ได้แก่ การให้วัตถุสิ่งของ เช่น ให้เงินทอง เสื้อผ้า ให้ที่อยู่อาศัย ให้อาหาร ธรรมทาน ได้แก่ การให้ธรรมหรือความรู้ ให้สติปัญญาให้ กำลังใจ ให้ภัย ให้ความรัก ให้ความเอื้อเฟื้อ ให้ความเมตตา

๒. ศีล (ศีล) หมายถึง ความประพฤติที่ดีงาม ทั้งกาย วาจา และใจ ให้ปราศจากโทษ ทั้งในการปกครอง อันได้แก่ ต้องเป็นบุคคลที่มีระเบียบวินัย เคารพครุธรรมัตตระวัง ควบคุมตนเอง ได้จะต้องรู้จักบริหารคน บริหารงาน บริหารบ้านเมือง

ศีลัง (ศีล) แปลว่า ปกติ ภาวะปกติ ไม่มีอะไรวุ่นวาย หรือเหตุที่ทำให้เกิดภาวะปกติ รวมถึงการประพฤติปฏิบัติ การจัดการกระทำให้เกิดภาวะปกติด้วย ข้อกำหนดที่อยู่ในรูปของ ระเบียบ วินัย ปฏิบัติทั้งหลาย เรียกว่า ศีล โดยปริยัติ (วิชาความรู้) การรักษาระเบียบ วินัย กฎเกณฑ์นั้นๆ ไว้ได้ เรียกว่า ศีล โดยการปฏิบัติ ประพฤติ หรือกระทำ (ปฏิบัติ) ผลที่เกิดขึ้น จากการกระทำรักษาระเบียบกฎเกณฑ์นั้นๆ ทำให้เกิดความสงบสุขเป็นปกติ เรียกว่า ศีล โดย ผลแห่งการกระทำ (ปฏิบัติ)

๓. ปริจาค (ปริจาค) หมายถึง การเสียสละความสุขส่วนตน เพื่อความสุขส่วนรวม ผู้ ปฏิบัติที่ดีย่อมต้องมีความพร้อมในการเสียสละ คือการเสียสละทั้ง ๔ คือ เสียสละทรัพย์ เสียสละ อวัยวะ เสียสละชีวิตเสียสละทั้งหมด ทั้งทรัพย์ อวัยวะและชีวิตเพื่อรักษาความถูกต้องดีงามของ บ้านเมือง

^{๔๘} จำนงค์ ทองประเสริฐ, รวมบทความสารคดีเชิงศาสนา ปรัชญาและประวัติศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๗), หน้า ๑๓๓.

^{๔๙} ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๔๑๑/๒๔๔.

^{๕๐} ขุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๘/๒๔๐/๘๖.

๔. ความซื่อตรง (อาชชว) หมายถึง ความซื่อตรงในฐานะที่เป็นผู้ปกครอง ดำรงอยู่ในสัตย์สุจริต นักบริหารต้องเป็นบุคคลที่ซื่อตรง ไม่คดโกง โปร่งใสตรวจสอบได้ จึงสามารถนำคน นำงาน นำบ้านเมือง วังตรงไปสู่เป้าหมายได้อย่างปลอดภัย รวดเร็ว ตรงกันข้ามหากนักบริหารไร้ความซื่อสัตย์สุจริต ไม่ซื่อตรง คดโกง คิดคด ทรยศต่อชาติบ้านเมือง พระพุทธศาสนาเปรียบเทียบไว้ว่าเป็น “มหาโจร” ปล้นชาติปล้นแผ่นดิน ตามวิสัยของมหาโจร

๕. ความอ่อนโยน (มัททว) หมายถึง การมีอัธยาศัยอ่อนโยน เคารพในเหตุผลที่ควรมีสัมมาคารวะต่อผู้อาวุโสและอ่อนโยนต่อบุคคลที่เสมอกันและต่ำกว่า และยังเป็นคุณธรรมที่สำคัญอย่างยิ่งสำหรับนักบริหาร โดยนักบริหารที่ต้องการให้เป็นที่ยอมรับนับถือจากบุคคลอื่นๆ แล้วจะต้องเป็นบุคคลที่อ่อนโยนนุ่มนวลไม่หยาบคาย ไม่แข็งกระด้าง ไม่เย่อหยิ่ง ยโสโอหัง ที่บังอาจทำตนเป็นเหมือน “คางคกขึ้นวอ” ให้ลดมานะละทิฐิทั้งปวง

๖. ความเพียร (ตป) หมายถึง มีความอดสาหะในการปฏิบัติงาน โดยปราศจากความเกียจคร้าน และนักบริหารที่ดีต้องมี “ตปธรรม” คือการแผดเผากิเลสตัณหาให้เข้ามาครอบงำจิตใจของตนเองอยู่เสมอ คือละความชั่วภายในตนเองให้หมดไป หล่อหลอมเอาแต่ความดีงามใส่ตัว มีความดีเป็นแบบอย่าง มีความพากเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส

๗. ความไม่โกรธ (อกุโธ) หมายถึง ความไม่แสดงความโกรธให้ปรากฏ ไม่มุ่งร้ายผู้อื่น แม้จะลงโทษผู้ทำผิด ก็ทำตามเหตุผล และนักบริหารคือบุคคลผู้มีบทบาทมีอำนาจหน้าที่ในการบริหารจัดการโดยเฉพาะการตัดสินใจให้ทำหรือไม่ทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งในสถานการณ์อย่างนี้ นักบริหารจะมีอารมณ์โกรธไม่ได้เลย ต้องมีความสุขสงบ เยือกเย็น เห็นตน เห็นคน เห็นงาม เห็นบ้านเมืองอย่างแจ่มใสไม่ขุ่นมัว

๘. ความไม่เบียดเบียน (อวิหีสา) หมายถึง การไม่เบียดเบียนหรือบีบคั้น ไม่ก่อทุกข์หรือเบียดเบียนผู้อื่น และนักบริหารที่ดีต้องไม่เบียดเบียนทั้งคนและสัตว์ รวมทั้งไม่เบียดเบียนธรรมชาติสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ตามหลักพระพุทธศาสนา คือไม่มีความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ให้ความเท่าเทียมกัน เหมือนกันเสมอภาคกัน เคารพในกฎหมาย ไม่ทะเลาะวิวาท บาดหมางกันด้วยความคิดเห็นที่แตกต่างกัน นำความคิดเห็นที่แตกต่างกันมาสร้างความสามัคคี

๙. ความอดทน (ขันติ) หมายถึง การมีความอดทนต่อสิ่งทั้งปวง รักษาอาการกาย วาจา ใจ ให้เรียบร้อย และความงามของนักบริหารอยู่ที่การมีความอดทน หรือการมีขันติ และการมีความสงบเสงี่ยมเจียมตัว หรือการมีโสรัจจะ นักบริหารที่ดีจึงจำเป็นต้องฝึกฝนอบรมตนเองให้เป็นคนมีความอดทนและความสงบเสงี่ยมเจียมตัวอยู่เสมอ

๑๐. ความยุติธรรม (อวิโรธน) หมายถึง ความหนักแน่น ถือความถูกต้อง เทียงธรรมเป็นหลัก ไม่เอนเอียงหวั่นไหวด้วยคำพูด อารมณ์ หรือลาภสักการะใด ๆ และความหนักแน่นในธรรม ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวสถิตมั่นในธรรม นักการบริหารทุกระดับ ตั้งแต่บริหารตน บริหารบุคลากร บริหารงาน และการบริหารบ้านเมือง ไม่ว่าจะระดับใดจะต้องไม่มีความ

ผิดพลาด ความเสียหาย ต้องไม่มีพิรุณใด ๆ เพราะหากมีความผิดพลาดมีพิรุณบกพร่อง ย่อมเป็นช่องทางให้เกิดความหายนะสะสมทับถมต่อเนื่องและเรื้อรัง จะแก้ไขลำบากยากที่จะกำจัดได้ และเป็นการแสดงให้เห็นว่า นักบริหารที่ดีจะต้องมีหลักการ หลักวิชา และหลักธรรมในการบริหารการทำงานใด ๆ ไม่ว่าใหญ่หรือเล็กจะต้องไม่มีข้อผิดพลาด ไม่ผิดทางห่างเป้าหมาย อวิโรธนะ (มั่นคงในธรรม) หมายถึง ความไม่พิรุณ ไม่พิรุณ ไม่วิปริต ความไม่บกพร่อง ความไม่เกินขอบขีด ความไม่แหวกแนว ความไม่ผิดไปจากทำนองคลองธรรม

สรุปได้ว่า การปฏิบัติราชการตามหลักทศพิธราชธรรม คือหลักในการที่ข้าราชการเจ้าหน้าที่ทุกคนจะต้องมีไว้ในตัวเอง นั่นคือ การมีคุณธรรมและจริยธรรม ใช้ศีลเป็นเครื่องมือให้เกิดสมาธิ และใช้สมาธิก่อให้เกิดปัญญา การเป็นผู้ให้ เป็นผู้มีความประพฤติเรียบร้อยดีงาม ทั้งกาย วาจา และจิตใจ มีการเสียสละหรือบริจาคสิ่งของต่าง ๆ มีความซื่อตรง คือความซื่อสัตย์ ปฏิบัติภารกิจหน้าที่โดยสุจริต มีความจริงใจ มีอัธยาศัยไมตรี อ่อนโยน ไม่เย่อหยิ่งในตน และในงานนั้น เป็นผู้ที่มีความหนักแน่นคือการแผดเผากิเลสตัณหาให้เข้ามาครอบงำจิตใจ ระวังยับยั้งข่มใจ รู้จักความรู้สึกผิดชอบชั่วดี โดยการใช้เมตตาธรรม คือความไม่โกรธ ไม่เบียดเบียน การให้อภัยบุคคลอื่น เป็นผู้ที่มีความอดทนในการปฏิบัติหน้าที่การทำงาน และอดทนต่อการกล่าวหาติเตียนของผู้อื่นและคนรอบข้าง ซึ่งจะเห็นว่าการประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดีนั้นกระทำไดยากเนื่องจากสภาพแวดล้อมสิ่งจูงใจทั้งหลายที่อยู่รอบตัวเราเป็นตัวแปรที่สำคัญ สังคมมุ่งเน้นความเจริญทางด้านวัตถุมากกว่าจิตใจ และสาเหตุของการกระทำความผิดต่าง ๆ นั้นเกิดจากการที่บุคคลนั้น ขาดคุณธรรมหรือจริยธรรม เช่น การละเว้นการปฏิบัติตามหน้าที่ หรือการฉ้อราษฎร์บังหลวงก็ล้วนแต่มีสาเหตุมาจากการขาดคุณธรรมและจริยธรรมทั้งสิ้น ดังนั้น เราจะต้องอบรมและส่งเสริมให้ความรู้ความเข้าใจกับบุคคลในครอบครัวถึงเรื่องคุณธรรมและจริยธรรมก่อน เพื่อจะได้นำไปประพฤติปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน เมื่อบุตรหลานเติบโตขึ้นมาก็จะเป็นบุคคลที่มีคุณธรรมและจริยธรรม เป็นข้าราชการหรือพลเมืองที่ดีของประเทศชาติต่อไป จึงขอให้ทุกคนมีสติ หนักแน่นในคุณธรรมและจริยธรรม ไม่มีความเอนเอียงหัวน้าว ยึดมั่นในสิ่งที่ถูกต้องดีงามในการครองตนให้ได้มากที่สุด เพื่อสืบทอดหลักพุทธศาสนาที่สังคมไทยยึดถือปฏิบัติกันมา

๒.๓.๒ อปทานิยธรรม ๗

อปทานิยธรรม ๗ คือ ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียวสา หรือผู้บริหรบ้านเมือง^{๔๑} และอธรรมอันเป็นไปเพื่อเหตุแห่งความเจริญฝ่ายเดียว ผู้ปฏิบัติจักไม่เป็นไปในทางเสื่อม ๗ ประการ

^{๔๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘.

๑. เมื่อมีกิจใดเกิดขึ้นก็ประชุมปรึกษาในกิจนั้นกันเนืองนิจ การทำงานร่วมกันเพื่อการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและการยอมรับในเหตุผลที่ถูกต้องและเป็นประโยชน์ เพื่อความเข้าใจที่ดีต่อกันในสังคม เช่นในครอบครัว พ่อ แม่ ลูก มีอะไรก็ปรึกษากันครอบครัวก็จะเป็นครอบครัวอบอุ่น ในองค์กร ผู้บริหารมีการประชุมปรึกษากับผู้ร่วมงานทุกครั้ง งานก็จะราบรื่น หากมีข้อผิดพลาด ทุกคนก็ยอมรับในสิ่งที่เกิดขึ้นร่วมกัน

๒. เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกก็พร้อมเพรียงกันเลิกและพร้อมเพรียงกันทำกิจกรรมอันควรกระทำ ทั้งนี้เพื่อเกิดความยุติธรรมและการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่กินแหนงแคลงใจกัน ทุกคนก็จะยอมรับในสิ่งที่ทำไปด้วยความเต็มใจและภาคภูมิใจ

๓. ยึดมั่นถือมั่นในขนบธรรมเนียมที่ดั่งามขององค์กรที่มีอยู่ ไม่บัญญัติหรือล้มเลิกกฎเกณฑ์ระเบียบปกติกาของสังคมตามความพอใจของตนหรือของกลุ่มตน โดยไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวม

๔. มีความเคารพยำเกรงผู้ที่อยู่ในฐานะเป็นผู้ใหญ่ ทั้งเชื่อถือกระทำตามคำสั่งของผู้บังคับบัญชาและคำแนะนำสั่งสอน ของผู้ที่เป็นผู้ใหญ่หรือผู้อาวุโสโน้นๆ ทั้งนี้ เพราะการอยู่ร่วมกันในสังคมต้องมีผู้นำ แม้แต่ในครอบครัว ถ้าลูกเชื่อฟังพ่อแม่ก็จะเป็นลูกที่ดี สังคมก็ไม่วุ่นวาย

๕. ไม่ประทุษร้ายข่มเหงรังแกบุตรและภรรยาของกันและกันด้วยประการใด ๆ รวมทั้งการปกป้องไม่ให้ใครละเมิดสิทธิ

๖. สักการะเคารพเจดีย์ หมายถึง การให้ความเคารพและปกป้องรักษาปูชนียสถานที่สำคัญในศาสนา เพื่อจะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของกลุ่มคนในหมู่คณะหรือในองค์กร

๗. การอำนวยความสะดวกการให้การอารักขา คุ่มครองแก่พระอรหันต์ ซึ่งเป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ตลอดไปจะเห็นได้ว่าหลักธรรมใน อปริหานิยธรรม ซึ่งหมายถึง ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อม ๗ ประการดังกล่าว เป็นข้อคิดเตือนใจแก่ผู้บริหารในฐานะผู้นำองค์กร ว่าควรนำมาประยุกต์ใช้อย่างไรให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับองค์กร ที่สำคัญคือ ความสมัคสมานสามัคคี ในหน่วยงานย่อมบังเกิด ซึ่งปฏิเสธไม่ได้เลยว่า ความสามัคคี เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญ ต่อความเสื่อม ความเจริญหรือการพัฒนาองค์กร

สรุปว่า การยึดหลักอปริหานิยธรรมเป็นคติในการทำงานร่วมกันของหมู่คณะจักทำให้เกิดการรักษาเกียรติและเคารพซึ่งกันและกัน นำมาซึ่งความไว้วางใจ ประองตอง และให้อภัยต่อกัน อันหมายถึง การลดซึ่งทิฐิวิมานะ ความทะนงถือตัว อันจักเป็นอุปสรรคในการเปิดใจรับฟัง หรือ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้อื่น โดยเฉพาะผู้มีประสบการณ์เชี่ยวชาญในกิจการนั้นๆ ด้วยเช่นกันยิ่งไปกว่านั้นยังได้อาศัยการขับเคลื่อนด้วยพลังแห่งหมู่คณะและการตั้งเป้าหมายไว้ที่ประโยชน์แก่ส่วนรวมเป็นที่สุด ในการตรึงไว้ซึ่งความเพียรมิให้ระย่อท้อแท้ต่ออุปสรรคในหน้าที่การงาน การถือคติเช่นนี้จักทำให้เกิดกำลังในการแก้ไขปัญหาмаกมีที่บนทอน

ความมั่นคงของสังคมได้อย่างรอบคอบและรอบด้าน ขณะเดียวกันก็จักเกิดกำลังสรรค์สร้างความเจริญเติบโตสู่สังคมอย่างเหมาะสมบนฐานของทรัพยากรที่มี ทำให้สังคมครองสถานภาพแบบดุลยภาพตนเองได้อย่างเข้มแข็งตามสมควร ทั้งในระดับครอบครัวจนถึงประเทศชาติ ดังพระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเตือนคนไทยให้ใส่ใจในการทำหน้าที่ด้วยความสามัคคีและภาคภูมิใจในความเป็นชาติว่า “ความสามัคคีและความถือตัวว่าเป็นไทยเป็นสมบัติมีค่าสูงสุด เพราะเป็นมรดกที่เราได้รับสืบทอดจากบรรพบุรุษ และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เรารวมกันอยู่ได้ ให้เราดำรงชาติประเทศและเอกราชสืบมาได้ ทุกคนจะต้องรักษาความเป็นไทยและความสามัคคีนี้ไว้ให้มั่นคง”^{๔๒}

๒.๓.๓ สังคหัตถุธรรม ๔

สังคหัตถุธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน, ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน หมายถึง หลักการครองใจคน, หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้, วิธีทำให้คนรัก, หลักสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็นเครื่องประสานใจและยึดเหนี่ยวใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และทำให้อยู่กันด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกัน เหมือนลิ่มสลักที่ตรึงตัวรถไว้มิให้ชิ้นส่วนกระเจาไป ทำให้รถแล่นไปได้ตามที่ต้องการ สังคหัตถุ มี ๔ ประการ คือ^{๔๓}

๑. ทาน แปลว่า การให้ ได้แก่ การเสียสละ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การแบ่งปันช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ การให้ทานให้เพื่อขจัดกิเลส เช่น การบริจาคทานแก่สมณชีพราหมณ์ ผู้ทรงศีล เพื่อขจัดความโลภหรือความตระหนี่เป็นการชำระจิตใจให้สะอาด ยกกระดับจิตใจให้สูงขึ้น และการให้เพื่อสงเคราะห์หรือเพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจคน และทานยังเป็นการแบ่งปันเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น ช่วยปลูกฝังให้เป็นคนที่ไม่เห็นแก่ตัว แบ่งปันกัน (แบ่งปันไปมา) ทานในที่นี้มี ๒ ประการ ก็ คือ ทานที่ให้เป็นบุญ และทานที่ให้เป็นคุณ (๑) ทานที่ให้เป็นบุญ ได้แก่ การสร้างกุศลบำเพ็ญบุญทั้งหลาย เช่น ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า เป็นต้น (๒) ทานที่ให้เป็นคุณ ได้แก่ การให้สิ่งของการให้ของขวัญ เป็นต้น

๒. ปิยะวาจา การพูดจาด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน จริงใจ ไม่พูดหยาบคาย ก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ เหมาะกับกาลเทศะ พูดดีต่อกัน (พูดจาจับใจ) และปิยะวาจาเป็นการพูดคำสุภาพ อ่อนหวาน เพื่อให้เกิดความสมานสามัคคี ปิยะวาจาทำได้ง่าย เพราะวาจานั้นมีในตัวเรา เพียงเรามีสติ มีเมตตาในใจก็สามารถพูดออกมาได้

^{๔๒} http://www.ccme.or.th/misc_detail.php?news_id=๗๘, February ๒๐๑๑, [๑๗ มีนาคม ๒๕๕๖]

^{๔๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต, ชุดคำวัด, (กรุงเทพมหานคร : วัดราชโอรสาราม, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๓๙.

คำพูดมีอยู่ ๒ ประเภท ได้แก่ (๑) คำพูดที่พูดออกไปแล้วคนฟัง (๒) คำพูดที่พูดออกไปแล้วทำให้คนฟังรัก

๓. อุตถจริยา ช่วยเหลือกัน (ช่วยกิจกันไป) การบำเพ็ญประโยชน์ช่วยเหลือกันและกันในวงแคบ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ในวงกว้าง หลักธรรมข้อนี้มุ่งสอนให้คนพัฒนาตน ๒ ด้าน คือ การทำตนให้เป็นประโยชน์ และทำในสิ่งที่ เป็นประโยชน์ การทำตนให้เป็นประโยชน์ หมายถึง ทำตนให้มีคุณค่าในสังคมที่ตนอาศัยอยู่

๔. สมานัตตา การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ โดยประพฤติดัวให้มี ความเสมอต้นเสมอปลาย วางตัวดีต่อกัน (นิสัยเป็นกันเอง) เป็นการวางตนเสมอต้นเสมอปลาย หมายถึง การวางตนได้เหมาะสม มีความหมาย ๒ ประการ คือ (๑) วางตนได้เหมาะสมกับฐานะที่ตนมีอยู่ในสังคม (๒) ปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ให้ความเสมอภาค ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น เสมอในสุขและทุกข์

สรุปว่า คุณธรรม ๔ ประการนี้ ถ้าหากมีอยู่ในผู้ใดย่อมทำให้ผู้นั้นน่ารักใคร่ น่าเคารพ นับถือและน่าเคารพบูชา สามารถเป็นผู้นำปกครองคนได้ กล่าวคือ คนเราเมื่อมีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่เห็นแก่ตัว รู้จักเสียสละ รู้จักช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นทั้งด้วยสิ่งของและให้คำแนะนำสั่งสอนจะพูดจาสิ่งใดก็พูดจาแต่คำสุภาพอ่อนหวานสมานสามัคคี รู้จักบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม ยึดเอาประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ไม่แสดงอาการขึ้นลงตามกระแสโลก ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับคนทั่วไปทำได้อย่างนี้ ย่อมจะทำให้คนอื่นนิยมนับถือ เชื่อถือถ้อยคำที่พูดด้วยเหตุผล^{๕๔} และสังกตวัตถุยังเป็นคุณธรรมประจำใจเป็นหลักการสงเคราะห์ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่แสดงน้ำใจระหว่างคนทั่วไป ซึ่งพระพุทธศาสนาสอนให้ปฏิบัติต่อกันอย่างมีมิตร นับว่าเป็นคุณธรรมสำคัญที่มีผลต่อจิตใจ เป็นคุณภาพของจิตหรือในระดับความคิด เพื่อสร้างความผาสุกแก่เพื่อนมนุษย์ ความมีเอื้อเฟื้อ ไม่ตรีจิต มนุษยสัมพันธ์ การอนุรักษ์ สวัสดิภาพ วัฒนธรรม เพื่อตนและประเทศ และเป็นตัวอย่างที่ดี น่าเคารพ สรรเสริญ

๒.๓.๕ พรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร ๔ หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ^{๕๕} หรือผู้ที่มีจิตใจหนักแน่นมั่นคงในอารมณ์ ซึ่งเหมาะสำหรับผู้ที่มิหน้าที่ในการปกครอง ในการอบรมสั่งสอน เพื่อให้ครอบครัวและสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ซึ่งถือได้ว่าเป็นหลักธรรมที่เป็นหลักการใหญ่ของการปกครองของชีวิตครอบครัวและเพื่อครอบครัว และยังจัดได้ว่าเป็นตัวอย่างของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และมีความสำคัญที่เกิดร่วมกันในครอบครัว คือ ความสัมพันธ์

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๑.

^{๕๕} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๖/๖๓/๑๐๗

ระหว่างผู้ปกครองและลูกน้อง โดยชอบ ประกอบด้วยหลัก ๔ ประการคือ

๑. เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาจะให้เป็นสุข หมายถึง รักที่มุ่งเพื่อปรารถนาดี โดยไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ จึงจะตรงกับคำว่า เมตตาในที่นี้ ถ้าหวังผลตอบแทนจะเป็นเมตตาที่เจือด้วยกิเลส ไม่ตรงต่อเมตตาในพรหมวิหารนี้ ลักษณะของเมตตา ควรสร้างความรู้สึกคุณอารมณ์ไว้ตลอดวันว่า เราจะเมตตาสงเคราะห์ เพื่อนที่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย จะไม่สร้างความลำบากให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ความทุกข์ที่เขามี เราก็มิเสมอเขา ความสุขที่เขามี เราก็มิสบายใจไปกับเขา รักผู้อื่นเสมอด้วยรักตนเอง และความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขด้วยจิตอันแผ่ไมตรี

๒. กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ หมายถึง ความปรานี ปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ความสงสารปรานีนี้ก็ไม่หวังผลตอบแทนเช่นเดียวกัน สงเคราะห์สรรพสัตว์ที่มีความทุกข์ให้หมดทุกข์ตามกำลังกาย กำลังปัญญา กำลังทรัพย์ ลักษณะของกรุณา การสงเคราะห์ทั้งทางด้านวัตถุ โดยธรรม ว่าผู้ที่สงเคราะห์นั้นขัดข้องทางใด หรือถ้าหาให้ไม่ได้ ก็ชี้ช่องทางบอกทาง ซึ่งความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ความทุกข์ คือ สิ่งที่เขาเบียดเบียนให้เกิดความไม่สบายกายไม่สบายใจ และเกิดขึ้นจากปัจจัยหลายประการด้วยกัน

๓. มุทิตา ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี หมายถึง จิตที่ไม่มีความอิจฉาริษยาเจือปน มีอารมณ์สดชื่นแจ่มใสตลอดเวลา คิดอยู่เสมอว่า ถ้าคนทั้งโลกมีความสุขด้วยทรัพย์ มีปัญญาเฉลียวฉลาดเหมือนกันทุกคนแล้ว โลกนี้จะเต็มไปด้วยความสุข สงบ ปราศจากอันตรายทั้งปวง คิดยินดี โดยอารมณ์พลอยยินดีนี้ไม่เนื่องเพื่อผลตอบแทน การแสดงออกถึงความยินดีในพรหมวิหาร คือไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น และคำว่า “ดี” ในที่นี้ หมายถึง การมีความสุขหรือมีความเจริญก้าวหน้า ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีจึงหมายถึง ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขความเจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้น ไม่มีจิตใริษยา ความริษยา คือ ความไม่สบายใจ ความโกรธ ความฟุ้งซ่านซึ่งมักเกิดขึ้นเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดีกว่าตน

๔. อุเบกขา ความวางเฉยไม่ตีใจไม่เสียใจเมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ หมายถึง มีการวางเฉยต่ออารมณ์ที่มากกระทบความวางเฉยในพรหมวิหารนี้ หมายถึง เฉยโดยธรรม คือทรงความยุติธรรมไม่ลำเอียงต่อผู้ใดผู้หนึ่ง และความวางเฉยที่เป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมเปรียบดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่วสมควรแก่เหตุอันตนประกอบ

สรุปได้ว่า พรหมวิหารธรรมเป็นคุณธรรมทางใจ ย่อมทำให้บุคคลนั้นประพฤติปฏิบัติเกื้อกูลแก่ผู้อื่น กล่าวคือผู้นั้นจะมีจิตแผ่ไมตรีและเป็นประโยชน์ปรารถนาความสุขความเจริญแก่ผู้อื่น ไฟใจอันจะปลดเปลื้องความทุกข์ยากของผู้อื่น คุณธรรมทั้ง ๔ ประการสามารถแบ่งได้เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับธรรม (กฎเกณฑ์ความถูกต้องดีงาม) โดยคุณธรรม ๓ ข้อแรกเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ซึ่งการนำไปใช้ในชีวิตจริงจะต้องให้สอดคล้องกับเหตุการณ์ที่บุคคลประสบ กล่าวได้ว่าคุณธรรมที่เด่นชัดที่คนไทยนำมา

ปฏิบัติอยู่เสมอคือความเมตตากรุณา โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัมพันธภาพระหว่างผู้ปกครอง หรือผู้บังคับบัญชา และผู้ใต้บังคับบัญชา พรหมวิหารเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอัปมัณฑา คือ ธรรมที่แผ่ไปไม่มีประมาณ และเป็นหมวดธรรมซึ่งสามารถสร้างสันติสุขให้แก่สมาชิกทุกคนภายในครอบครัว เนื่องจากการเจริญพรหมวิหาร ๔ ต้องส่งจิตไปให้สัตว์อื่น ดังนั้น เมื่อมีการเจริญพรหมวิหาร ๔ เกิดขึ้น จึงไม่ได้มีผลเฉพาะผู้ปฏิบัติเท่านั้น แต่ยังมีผลต่อครอบครัวโดยตรงคือ ความสงบสุข ความหวังและกำลังใจของสมาชิกภายในครอบครัว พรหมวิหาร ๔ จึงเป็นหมวดธรรมซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับภรรยาผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จของครอบครัว

๒.๓.๕ อคติ ๔

ผู้ปกครองบ้านเมืองจะต้องไม่ประพฤติปฏิบัติด้วยความลำเอียง ๔ ประการ ได้แก่ ความลำเอียงเพราะรัก ความลำเอียงเพราะโกรธเกลียดความลำเอียงเพราะเขลา และความลำเอียงเพราะกลัว

๑. ฉันทาคติ ความลำเอียงเพราะความรักใคร่ หมายถึง การทำให้เสียความยุติธรรม เพราะอามะนาความรักใคร่หรือความชอบพอกัน ซึ่งมักเกิดกับตนเอง ญาติพี่น้อง และคนสนิทสนม การแก้ฉันทาคติ ต้องทำให้เป็นกลาง โดยการปฏิบัติต่อทุกคนให้เหมาะสมเหมือนกัน

๒. โทสาคติ ความลำเอียงเพราะความไม่ชอบ เกลียดชัง หรือโกรธแค้น หมายถึง การทำให้เสียความยุติธรรม เพราะความโกรธ หรือลู่อ่านาจโทสะ การแก้ไขโทสาคติ ทำได้ด้วยการทำให้ใจให้หนักแน่น รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา และพยายามแยกเรื่องส่วนตัวกับเรื่องงานออกจากกัน

๓. โมหาคติ ความลำเอียงเพราะความไม่รู้ หรือความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หมายถึง การทำให้เสียความรู้สิทธิธรรมเพราะความสะเพร่า ความไม่ละเอียดถี่ถ้วน รีบตัดสินใจก่อนพิจารณาให้ดี วิธีแก้ไข ทำด้วยการเปิดใจให้กว้าง ทำให้ใจให้สงบ มองโลกในแง่ดี และยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น

๔. ภยาคติ ความลำเอียงเพราะความกลัว หมายถึง การทำให้เสียความยุติธรรม เพราะมีความหวาดกลัว หรือเกรงกลัวภัยอันตราย วิธีแก้ทำได้ด้วยการพยายามฝึกให้เกิดความกล้าหาญ โดยเฉพาะความกล้าหาญทางจริยธรรม คือ กล้าคิด กล้าพูดในสิ่งที่ดีงาม

สรุปได้ว่า ความลำเอียงทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นอันตรายอย่างมาก ผู้มีอคติ ๔ ย่อมนำไปสู่ความเสื่อม ผู้ปราศจากอคติย่อมได้รับความเจริญดุจดวงจันทร์ข้างขึ้นให้ความสว่าง และความสว่างต้องประกอบด้วย สติปัญญา จึงจะเป็นคนดีของคนรอบข้าง หรือทำให้เกิดการทำงานที่เป็นประโยชน์ต่อชาติบ้านเมือง ทุกยุคทุกสมัยที่บุคคลที่เป็นผู้ใหญ่มีหน้าที่เกี่ยวข้องในการปกครองบังคับบัญชาบุคคลอื่นด้วยแล้ว มีความลำเอียง (อคติ) อยู่เพียงข้อใดข้อหนึ่งเท่านั้น ก็จะทำให้เกิดความสูญเสียความยุติธรรม โดยปกติคนเราชอบความซื่อสัตย์ ความยุติธรรม และ

เกลียดความลำเอียง การที่เราจะสร้างความซื่อสัตย์ ความยุติธรรม และหลีกเลี่ยงความลำเอียงได้นั้น ก่อนข้างยาก วิธีเดียวที่ทำได้ คือ ฝึกฝนจิตใจ โดยถือหลัก เอาใจเขามาใส่ใจเรา เราเกลียดความอยุติธรรม ความไม่ชอบธรรมอย่างไร คนอื่นก็เช่นเดียวกับเรา เกลียดความลำเอียง รักความยุติธรรมเหมือนกัน อย่างไรก็ตาม ในเมื่อเรายังเป็นปุถุชนอยู่ ก็ย่อมมีความลำเอียงอยู่เป็นธรรมดาไม่มากก็น้อย แต่เราก็ควรพยายามสร้างความยุติธรรมให้มากด้วยการพยายามละความลำเอียงลง แม้เพียงเล็กน้อยก็ยังดี

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การพัฒนาทั้งทางวัตถุและทางจิตใจ เป็นการพัฒนาทั้งตัวคน และสิ่งที่คนไปพัฒนา และองค์ประกอบของนักปกครองที่ดี ในทางพระพุทธศาสนาจะเกิดขึ้นได้ด้วยการดำเนินตามหลักธรรมาธิปไตย ซึ่งมีหลักธรรมที่เกี่ยวพันประกอบด้วย ทศพิธราชธรรม ๑๐ อปริหานิยธรรม ๗ สังคหัตถุธรรม ๔ พรหมวิหาร ๔ และอคติ ๔ จึงกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นแกนนำและมีส่วนร่วมช่วยพัฒนาประเทศชาติให้ดำเนินไปถูกทิศทางและครบถ้วนสมบูรณ์ ย่อมนำมาซึ่งความสุขความเจริญมั่นคง และสันติสุขแก่ประชาชนอย่างแท้จริง และการใช้หลักธรรมาธิปไตย คือ การถือธรรม ความถูกต้อง ความดีงามและเหตุผลเป็นใหญ่ บุคคลผู้เป็นธรรมาธิปไตย พระพุทธศาสนาสอนว่า เมื่อมนุษย์ต้องการความดีงามประโยชน์สุขแก่บ้านเมือง มนุษย์ก็ต้องยึดถือหลักที่เรียกว่า “ธรรม” คือ ถือเอาธรรมเป็นใหญ่ ที่ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ธรรมาธิปไตย เพราะถ้ามนุษย์ไม่ถือเอาธรรมเป็นใหญ่ ไม่ถือหลักการไม่เอาความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ประโยชน์สุขที่แท้เป็นมาตรฐาน เป็นใหญ่ ก็จะทำให้มนุษย์มีจิตใจเอนเอียงหรือเอนไป กลายเป็นยึดถือเอาตัวตนเป็นใหญ่ หรือความนิยมเสียงสรรเสริญของชาวโลกเป็นใหญ่ ดังจะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์อยู่ร่วมกันในสังคมโดยคำนึงถึงหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อกัน การดำรงอยู่ในสังคมด้วยการยึดหลักธรรมในการดำเนินชีวิตใช้ชีวิตอย่างมีสติ มีธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และพระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์อยู่ร่วมกันโดยใช้หลักเหตุผลความถูกต้อง ความดีงาม เป็นธรรม เพื่อสร้างสรรค์สังคมให้น่าอยู่และเป็นสังคมที่อุดมไปด้วยธรรม เพราะเมื่อบุคคลมีธรรม พึงธรรมในการดำเนินชีวิต ใช้ธรรมในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ตามแนวทางพระพุทธศาสนา ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยปัจจุบันก็จะหมดไป เพราะบุคคลในสังคมอยู่ร่วมกันด้วยเหตุผล ใช้ความถูกต้อง ความดีงาม และเมื่อคนใช้ธรรมในการดำเนินชีวิตแทนที่จะก่อปัญหาเพิ่ม แต่บุคคลผู้ดำรงอยู่ด้วยธรรมจะช่วยสร้างสรรค์สังคมพัฒนาสังคมให้เกิดความสงบสุขร่มเย็น เป็นสังคมที่พึงปรารถนาของทุกคนในที่สุด